

ALMÁSSY JÁNOS:

A magyar társadalom osztályainak egymáshoz való viszonya és szerepe az államiság kialakításában a XI. és XII. században.

(Szakdolgozat.) *Diss.*

Szeged, 1947.

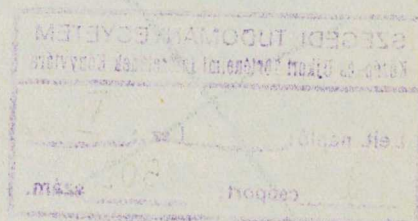
Diss.

TB 8

Almássy János

A magyar társadalom osztályainak egymáshoz való viszonya
és szerepe az államiség kialakításában a XI. és XII. században.

L. 1515.

Diss. TB 8

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Közép- és Újkori Történelmi Intézetének Könyvtára	
Lelt. napló: _____	Lsz.: <u>VI.</u>
<u>a</u> csoport: <u>1502</u>	szám.

Dr. Kunfi Zsigmond, a nagy szocialista tanítómaster emlékének
ajánlom.

Munkám végeztével kedves kötelességem, hogy köszönetet mondjak dr. Hermann Egyed egyetemi ny. r. tanár urnak, hogy utmutatásaival és segítő tanácsaival tanulmányom megírásában segítségemre volt.

B e v e z e t é s.

Társadalomtörténettel foglalkozni annyit jelent, mint egy-egy kor társadalmát megismerve vizsgálni annak tagozódását, a benne felmerülő ellentéteket, problémákat. A történész előjoga, hogy milyen módszer szerint fog hozzá kutatásához. E tanulmány írója marxista módszerekkel dolgozik. Vallja azt, hogy a társadalom története osztályharcok története. Az osztályharcok megvizsgálásához az osztályellentétek okainak felismerése szükséges. Két osztály áll szemben egymással és tudatosan, vagy tudat alatt, de a közöttük lévő, gazdasági okokból fakadó ellentétek miatt harcot vív egymással. A harc az osztálytársadalom kialakulásával kezdődik. Folytatódik a mindig szervezettebben összeshű hűzódó osztályok harcával. Végűl pedig majd az osztály nélküli társadalom kialakulásával fog véget érni.

Ez a szerző meggyőződése, ha úgy tetszik, világnézete. Ez a világnézet tükröződik dolgozatában, illetőleg, ha tükröződik, csak akkor érte el célját.

Két évszázadot ölel magába a dolgozat, a XI. és a XII. századot. A nomád vadász-pásztor nép ősközösségi társadalomszervezete és a fejlett feudalizmus közé beékelte sajátos magyar praefeudalizmus kora ez. A tanulmány írója arra törekedett, hogy megismerje minél több történeti felfogás megvilágításában e kor társadalmát. Kritikával élt, mint ahogy kritikával kezelte a forrásokat is, amelyek, minthogy az uralkodó osztály számára íródtak: osztályforrások és nem feltétlenül tárgyilagosaak. Felhasználta a különböző szellemtörténeti forrás- és e kor társadalmát é valamint annak berendezkedését vizsgáló egyéb tanulmányokat. Próbált tárgyilagosa lenni a tanulmány írója és felhasználta mindazt, amit-bár szellemtörténeti módszerekkel elért eredmények, - de szempontjai szerint hasznosnak talált.

Akik politikát fedeznek fel a tanulmányban, azoknak valószínűleg igaza lesz. A politika azonban nem akadály a tárgyilagosságnak, mert együtt jár a történelemmel. A fontos az, hogy ne taszítsa háttérbe és ne homályosítsa el a történelmet.

I.

Áttekintés a XI. és XII. század társadalmáról.

A magyar államiság és társadalmának vizsgálatánál, feltétlenül rövid visszapillantást kell vetnünk a lovas-nomád kor társadalmi berendezkedéseire. A vagyont, amely a család, illetőleg a nemzetség közös tulajdona volt, csupán lovainak és szarvasmarháinak tömege képezte.¹ Az egyén vagyona csupán fegyvereire, ruházatára, és egyéb használati javaira korlátozódott. Tehát egy sajátos ősközösségi társadalomalakulás képét mutatja a magyarság a honfoglalás előtt. Bár már a kalandozó, harcoló életforma magával hozza, hogy különbség van szabad és nem szabad, szolga /fogoly rabszolga/, gazdag és szegény,² sőt a nemzetségben való elhelyezkedés /családfő, nemzetségfő stb./ szerint nemes és közönséges szabad között is.³ Természetesen nehéz lenne ebben a nemesben a következő század nobilis-ára ismerni. Ebben a korban a vándorlás irányát és mértékét a legelőhiány illetőleg a minél jobb legeltetési területre való találás szabta meg. Az ilyenképen folyt vándorlás során bekövetkezett honfoglalás magyarsága már - valószínűleg katonai szempontból - a törzsi társadalomszervezetre tér át. A vándorló magyarság törzsekre oszlik, mindegyik törzs élére törzsfő áll. A törzsek egymással, a külső ellenség elleni harc és védekezés szükségessége szempontjából szövetségre lépnek. A szövetség feje a választott fejedelem, gkit a törzsfők maguk közül választanak. Az ő tulajdonképeni szerepe csak a törzsek együttes akcióinál van. A lovas-nomád életmód elmúltával, a letelepedések után egészen Gézáig szinte csak névleges fejedelmi méltóságról beszélhetünk.⁴

A honfoglaló magyarság eddigi életmódja sajátos, relativ-nomád életformára változik át.⁵ T.i. a Kárpát-medencét a törzsek egymás között szállásterületekre osztják föl, de ezeken belül az egyes nemzetségek tovább vándorolnak jobb legelők felkutatására. A társadalom végeredményben tehát

tovább marad ősközösségi állapotában. A föld köztulajdon, de már az egyéni szükségleti, használati eszközökön kívül a jóság is magántulajdont képez.⁶ Ezáltal a társadalom tagozódása még jobban polarizálódik, a gazdagok és a szegények közötti különbség még nagyobb lesz.

A letelepedés azonban kis idő múlva mégis magával hozta az életforma változásával a nomád állattenyésztésről a földművelésre való áttérést. Tanyak, falvak és közösségek keletkeznek, melyeknek egymás iránti jogait szabályozni kellett.⁷ A törzsszövetségen nyugvó társadalomszervezet tehát lassan kezd végleges formát ölteni, hogy betölthesse a közhatalom szerepét.

A magyarság új hazája azonban nem volt eddig sem üres terület. Az ittlévő őslakókat nem fosztották meg telkeiktől.⁸ A kezdetleges, de mégis földesurinak nevezhető jogokat a régi - harcokban levert - törzsfők helyett most már ők maguk gyakorolják. Itt szembe kell szállnunk azzal a felfogással, amely a magyarságot általánosságban úgy állítja be, mint amely az elnyomásra nem volt hajlamos.⁹ A fentebb vázolt társadalmi tagozódást tekintve, a szolgák természetesen nem voltak, minthogy függőségüknél fogva nem is lehettek elnyomók. Annál inkább gyakorolták gazdasági kizsákmányoló hatalmukat a gazdagok: a szabadok, különösen a különböző hatalmi pozíciókat betöltő személyek illetőleg családok.

A vérségi elv egyenlő alapján nyugvó, de vagyoni erő és társadalmi viszony szerint már erősen tagolt társadalom az új életmódhoz megfelelően tovább fejlődött. Ezt a fejlődést nem akadályozták meg az egyes törzsek nyugati kalandozó hadjáratai. Sőt talán éppen ezeknek köszönhető, hogy a magyar nemzeti munkaszervezet, legalább főelveiben a nyugati államokéhoz hasonlóan fejlődött tovább.¹⁰ És bár a nyolc hadiszövetségbe tömörült törzs mint szervezet

kétségkívül megindítója volt a nemzetti válásnak,¹¹ mégis nyilvánvaló, hogy a gazdasági és kulturális okok következtében megindult társadalmi fejlődés betetőzését gátolta a politikai megosztás. A nemzeti szervezeti útjába állt a társadalmi osztályok természetes alakulásának.

Az ellentétek - mint már fentebb rámutattunk - azonban a törzsek és nemzetségeken belül is megvoltak. Ezek meg is maradtak egészen a törzsi rendszer fennmaradásáig, és csak erősbböttek a törzs- és nemzetségeknek a közös föld felhasználását illetőleg hozott rendelkezései következtében.¹² Még Géza sem akarja megbolygatni a törzsi autonómiákat, és azok sérelme nélkül építi ki fejedelmi hatalmát. Ez annál is könnyebben ment, mert a kalandozások után a szállásföldjeikre megtizedelten visszatérő törzsek fölött könnyen érvényesíteni tudta fejedelmi rendelkezéseit.¹³ István még tovább ment és - valószínűleg a nyugati mintán elindulva - szembe fordult a törzsszövetséggel céljai gátjaul tekintve azt.¹⁴

A magyar nép megkeresztelkedése nemcsak a nyugathoz való csatlakozást, de egyben egy ottanihoz hasonló és hazája kultur- éghajlati- és természeti viszonyaihoz alkalmazkodó nemzeti munkaszervezet megteremtését is jelentette.¹⁵ István állama a nemzeti önkormányzat helyébe a királyi hatalom és egyház centralizált szervezetét állította. Az ősi vagyonközösséggel szemben a királyi hatalomból származó tulajdonjog elvét léptette életbe. A gazdasági fejlődés mellett ez a két tényező determinálja a társadalmi osztályok kialakulását.¹⁶

Ekkor kezdődik meg egy sajátos magyar praefeudális társadalmi rend. /Feudalizmusról ugyanis - nyugati, európai értelemben, - a XIII. század elejéig magyarországi viszonylatban nem beszélhetünk éppen a hűbériség, a hűbéri lánc,

a serviensi és familiárisi kapcsolat hiánya miatt./ Az ekkor kialakult társadalom - kisebb, a fejlődés által természetsszerűleg magával hozott változásokat nem tekintve - megmarad egészen a XIII. századig.

A szellemtörténészek különböző társadalom-felosztási terveket állítottak össze. Hóman papi vagy diáki /clericus/, szabad /liberi/ vendég /hospites/, szolga /populi serviciales/, szabados vagy félszabad /liberti/ és rabszolga /servi/ osztályokról szól.¹⁴ Váczi Péter három részre osztja föl István társadalmát: I. A születési arisztokrácia és az ispánok, főpapok; II. Tehetősebb birtokosok és lovagok; III. Közrendű szegény szabadok.¹⁸ Egy erőltetett hűbéri rendszert akar faragni. Szabó István egy ugyancsak hármas tagozódású társadalmát lát: I. a főtisztviselők, főpapok, II. szabad katona-elemek, királyi, földesúri tisztek; és III. a köznép /vulgaris/ osztályokat látja.¹⁹ Erdélyi László felosztása a legelfogadhatóbb. Ő ugyanis a társadalmat két főcsoportra osztja: szabadokra és nem szabadokra.²⁰ Szabadságon azonban - ő is, mint a többiek - a szabad költözködés jogát érti.

Valóban két osztályról beszélhetünk. A felosztást azonban a gazdasági helyzet vizsgálatából kiindulva kell elvégezni. Így beszélhetünk szabadokról, akik gazdaságilag többé-kevésbé függetlenek voltak, de minden esetre másokat gazdasági függőségben tarthattak és őket kizsákmányolhatták. Éppen így beszélhetünk a nem szabadok osztályáról, akiket kizsákmányoltak, függetlenül attól, hogy szabadon költözköztek egyik földesur birtokáról a másikra, vagy nem.

Az Árpádok alatt zárt nemesi rendről még különben sem beszélhetünk.²¹ A hanyatló Meroving és a Karoling kor társadalmi és gazdasági fejlődése nálunk csak az Imre és II. Endre korában kezdődő fejlődéssel analóg. Nagy Károly kor-

mányzati tényei csak IV. Béláéval vethetők össze.²²

A nyugat-európai rendiség sem mutat megmerevedett képet, hanem örökös belső mozgást, fejlődést, a gazdasági szakszerűség szempontjából.²³ Keleten pedig az orosz társadalomban a kölcsönös megegyezés, kölcsönös érdek szerint helyezkednek egymás mellé - alá- fölérendeltségi viszonyban - a különböző rétegek, a fejedelemtől és a bojároktól kezdve le a parasztokig.²⁴ A két rendszer közé szervesen beleillik a magyar társadalom a maga praefeudális kettős tagozódottságával.

A két osztálynak ez a szembenállósága természetesen nem jelenti azt, hogy az egyes osztályok felépítettsége homogén lett volna. A tanulmány további fejezetei éppen azt a célt próbálják majd szolgálni, hogy bemutassák a szabadok és a nem szabadok osztályának is különböző rétegeit, megvilágítván a saját és a másik osztályhoz való viszonyulásukat.

Már itt meg kell azonban jegyeznünk, hogy a parasztság nemcsak hogy nem külön osztály, de még csak nem is külön réteg egy osztályon belül. Teljes pontossággal meg nem határozható laza életformát jelöl az elnevezés, amely egyaránt jellemző tulajdonsága lehet mindkét osztályhoz tartozó egyéneknek és csoportoknak. A parasztság élete eloldhatatlan szálakkal összeszövődött az egész társadalom életével, és a parasztság történetének fontosabb állomásai az egész társadalomnak fordulóí voltak.²⁵

István a maga centralizáló képességeivel tehát gyökeresen megszüntette mindazokat az akadályokat, amelyek a társadalom fejlődését gátolták. A törzsi szervezet erőszakos megdöntésével államosította a társadalmat.²⁶ A földet biróknagántulajdonát sértetlenül hagyta,²⁷ de egyuttal elismertette velük, hogy a szabadon maradt földek az ő birtokát képezik.²⁸

Igy szinte érdekszövetséget alkotott a király ezekkel a birtokosokkal. Velük szemben álltak azok a törzsfők, akik személyes hatalmukat féltették a központi hatalom megerősödésétől. Természetszerű következménye volt ennek a forradalom, amelyben az erősebb István és vele együtt Nyugat győzött. A társadalomban a születési nemesség megrendül és helyébe lép a szolgálat szerinti nemesség.²⁹ A törzsek védelmi kötelezettsége is megszűnik.³⁰ Az egész államberendezkedés perszonális jellegűvé válik a király centrális patrimoniális hatalmából kifolyólag. Mindez azonban magával hozta azt, hogy az az idegen réteg, amely Istvánt a forradalomban győzelemre segítette, a fentebbi elvek következtében egyre nagyobb befolyásra tett szert, és kettészakította az uralkodó osztályt. Az idegenek rablógazdálkodása sértette az István alatt biztonságban lévő birtokosok érdekeit. Ezek a nagy király halála után utóda Péter ellen fordulnak és Aba Sámuel mellé állnak. Azonban csak akkor tudnak győzni, amikor a Vazul-fiak is a németek ellen fordulnak orosz segítséggel.

A győztes harcok után László és Kálmán törvényei vagyonbiztonságot teremtenek, és megszilárdítják a földesuri magántulajdonon álló patrimoniális királyi hatalmat.³¹ Ez elég erősnek bizonyult arra, hogy imperialista hódításokat eszközöljön. Kálmán utánukissé megrendül a központi hatalom,³² de III. Béla alatt megszületik a mult értékeit konzerváló, nagyvonalu külpolitikát folytató királyság. Ekkor van tetőpontján az u. n. patrimoniális királyság és ekkor egységes utoljára az uralkodó birtokos osztály és a király. A XII. század mulásával ez a rendszer is változik, de a birtok nélküli szolganépek helyzete változatlan marad.

A XI. és XII. századot magában foglaló praefeudális társadalmi rendszernek természetes alapja a földterület. István korában, de ebben az egész korszakban sem áll arányban a lakosok száma a földterület nagyságával. A lakatlan terület betelepítése, szervezése, vagyis gazdasági kiaknázása igen nagy nehézségekkel járt. Éppen ezért a föld értékét nem a terület nagysága, hanem a rajta élők, azt megmunkálók száma határozta meg.³³ Ebből a szempontból tekintve a vármegyékre osztott koronabirtok a legerőteljesebb terület volt, amely már István számára is a pénzügyi ellátást biztosította.

A királyi birtokon kívül négyféle birtok van.³⁴

1./ Az ősi nemzetségi foglalásból és osztozásból nyert jószág.

2./ A Szent Istvántól nyert adománybirtok.

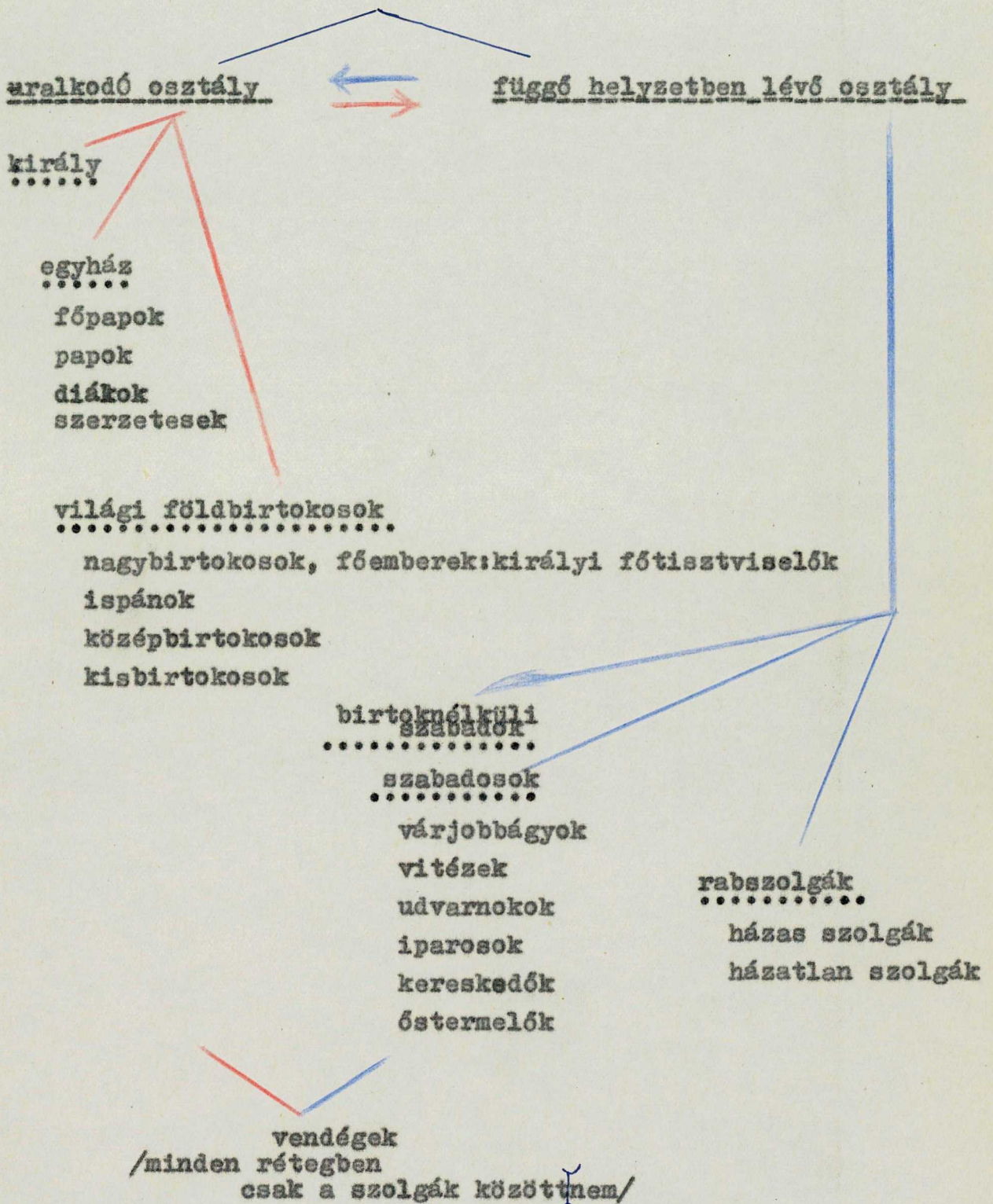
3./ A későbbi királyok adománya.

4./ A vásárolt birtok.

Az Istvántól származott adománybirtok nehezen megkülönböztethető a foglalásból származó birtokoktól, ugyanis István nem adott oklevelet amazokról.³⁵ A pénzen vásárolt birtokok még ekkor gazdaságilag ~~sí~~ nem jelentősek.³⁶

A lakott földterületeknek sem volt azonban nagy része megművelve István korában. A magyarság nehezen szokott bele a földművelésbe. A főfoglalkozás még sokáig az állattenyésztés. Éppen ezért a nemzeti vagyon egysége, a valuta: a marha.³⁷ A XI. század végéig azonban az átvonuló keresztések már dícsérik a földeken folyó termelőmunkát.³⁸ Ez a fejlődés, főként a termelőeszközök fejlődésének következménye. Az eredmény pedig az, hogy a XII. század végén nem hatalmi állása érte el a tetőpontját a magyarságnak, de anyagi élete is erősen fellendült.

A praefeudális társadalom rendszere.

II.

Az uralkodó osztály.

A király.

Az osztályokon belüli társadalmi rétegződés vizsgálatánál elengedhetetlenül szükséges, hogy először a király szerepét próbáljuk meghatározni az osztályrendben.

A királyságnak ezt a korát a patrimoniális és a charizmatikus jelzőkkel szokták jelölni. Az előbbivel a " Dei gratia " uralkodó király apostoli fenségét akarják érzékeltetni az alattvalók felett, míg az utóbbi a személyes birtokon nyugvó hatalom reális tényére céloz. A modern szellettörténeti irányok a két jelzõt közösen is használják, ezáltal mintegy kiemelve az anyag és szellem kettősségének, egymásrataltságának fontosságát. E vélemény tiszteletben tartásával is kétségtelen azonban, hogy a törzsi szervezet feloszlata után kialakult magyar földbirtok-terület egésze nem képezte a király tulajdonát. Már az előző fejezetben rámutattunk arra, hogy a legnagyobb és a rajta élő lakosok száma miatt egyben legértékesebb terület tulajdonosa volt a király. Az államszervezet organizátora és feje volt, aki egyben a letűnt törzsi szervezetben az ősi hagyományok és feudális hatalma következtében a legerősebbnek bizonyult. Az illetékesen komoly és igen számottevő erő birtokában lévő király éppen annak köszönhetette korlátlan tekintélyét, hogy abszolút anyagi fölényénél fogva hatalmát kénytelenek voltak elismerni a többi birtokosok. De szívesen tették, mert István viszont elismerte az ő tulajdonjogaikat is.

Ez a tiszta feudális felfogás később a király centralizációs törekvései következtében oda módosult, hogy bár a birtokjog sulya még mindig descensuson, az ősfoglaláson nyugszik, a királyi adománybirtok is ezzel egyenjogúvá válik.³⁹ Sőt már István is képes arra, hogy az ország területén

lakó összes szabadokat és szolganépeket személyes hatalmába vonja.⁴⁰

Az államosításnak, az állam egységesítésének ezt a kormányzati gyakorlatát nevezhetjük patrimonialisnak, de mivel két évszázadig tartó előzménye a magyarországi feudalizmusnak, szerintünk helyesebb kifejezés és jelző számára a praefeudális. Az egységes államgondolatnak és államvezetésnek ez a hiánytalan de mégis sajátos érvényesítése nehezen illeszthető bele a XI. századi hűbéri Európa képébe.⁴¹ Azonban a magyarságnak tetszett ez a rendszer, ezt bizonyítja az a körülmény, hogy már István is, de különösen utódai már nem mint földesurak, hanem mint uralkodók bírnak jogokat.⁴²

A királyi hatalomnak ez a tulajdonsága, hogy t.i. maga alá vonta az ország valamennyi lakosát, szépen szemléltethető királyaink kül- és belpolitikai magatartásában. Mindennek előfeltétele volt azonban, hogy a magyarság végleg szakított a lovas-nomád életmóddal a 955-ös Augsburgi vereség után, és alkalmazkodott a helyhez kötött életformához.

A fejedelmi hatalom megszilárdulásának kezdetén, Géza a németekkel való békekötésben látta az ország jövőjének biztosítását.⁴³ A béke előfeltétele volt az alkotó munkának.

István országát a régi magyar hagyományok: a magyar szokásjog tiszteletben tartásával szervezte meg.⁴⁴ Ősei rendelkezéseikhez való hűségre inti fiát is.⁴⁵ Ő maga is alkalmazkodik hozzájuk nyugati szellemű nagy reformjai ellenére is ott, és akkor, ahol és amikor azok a katolikus hittel és az új államformával, államrendszerrel nem ellenkeznek.⁴⁶ Törvényeinek vizsgálata után feltétlezhető, hogy első királyunk ismerte a keresztény római császárok Justinianus és Theodosius törvényeit, valamint az egyházi törvényeket.⁴⁷

A törvényeknek, amelyek a sajátos és Európában egyedülálló királyi intézmény politikai és társadalmi berendezkedésének voltak a szabályai, egy valószínűsíthető feltevés szerint a következő közvetett vagy közvetlen forrásai lehettek:

- 1./ Az ősi magyar jogszokások;⁴⁸
- 2./ A keresztény római császárok törvényei;
- 3./ Írott és íratlan egyházi törvények.
- 4./ Az akkori keresztény államok világi törvényei.⁴⁹

/II. Henrik Lex Baiuvriorum-a/. Ezen kívül a királyra és a hazára vonatkozó fejezetek közül igen sok származtatható a Bibliából is.⁵⁰ Mindezek vonatkoztathatók e kor későbbi törvénykönyveire is, amiből következik, hogy királyaink szükségét érezték a nyugati szokásjogi elveknek az egyszerűbb magyar társadalomra való alkalmazásának.⁵¹

István, ha nem is tudta országát a magyar társadalom fejlettségének alacsonyabb foka miatt teljesen a frank hűbériség mintájára alakítani, három irányban mégis Nagy Károly nyomdokain indult el: 1./ Az egyház szervezésében, 2./ a már meglévő várszerkezetek gyökeres újjáalkotásában, amely következtében óriási terjedelmű várjóságok illetve vármegyék alakultak ki; 3./ behozta az egyéni tulajdonjogon nyugvó új birtokjogot: az adományrendszert.⁵² Királyi tanácsát is a frank példa szerint alakítja ki, és általában a királyi udvar egész berendezésén is a német hatás érezhető.⁵³

Itt feltehető az a kérdés, hogy a különböző kormányzati szervek és tényezők kialakításánál, miért nyugat felé fordult István. Az erdélyi Gyula Bizánc melletti állásfoglalása Kelet ellen készítette, sőt kényszerítette a centrális hatalmat kiépítő fejedelmi törzs fejét Gézára. Ez az állásfoglalás önként vezetett az ő, majd utódja német orientációjához. Ennek jegyében folyik le a politikai erők

egyesítése és a királyság megalapítása is. Istvánnak Gizellával a bajor herceg nővérével kötött házassága is szervesen beleillik ebbe a politikai akció-sorozatba.

Fiához intézett intelmei, melyeknek vagy szerzője, vagy közvetlen sugalmazója ő volt,⁵⁵ magába foglalják mindazokat az elveket, amelyeket kora keresztény uralkodói is vallottak. A I-V. fejezetek szinte valamennyi pontjában meg lehet találni Theodosius és Justinianus törvényeinek tanítását.⁵⁶ Társadalomtörténeti szempontból legfontosabbak azok a részek,⁵⁷ ahol a társadalom különböző rétegeiről szól. Fia figyelmébe ajánlja az ezekről való gondoskodást: "Divitibus seu vicinis et incolis sis propitius, verum etiam extraneis et cunctis venientibus..."⁵⁸ Az idegenekkel kapcsolatban azonban félti fiát azok kevélységétől és felhívja figyelmét a látható ellenségekre.⁵⁹ E sorokból nem is annyira fia iránti aggodalma, hanem az általa létrehozott társadalmi és politikai organizációnak: az államnak a féltése érezhető.⁶⁰ Hiszen csaknem az egész mű a királynak a társadalom különböző rétegeihez, a tisztségviselőkhez és az egyházi rendelkezésekhez való viszonyát tárgyalja.

István, László és Kálmán törvényei pontosan meghatározzák a királynak a praefeudális társadalombani helyét:

A király a földi ország legfőbb bírása.⁶¹ Kisebb pöröknél igénybe vehető a királyi udvar, a curia regalis, vagy aula segítségét.⁶² Ilyen esetekben fellebviteli bírósággént ítél a király.

A király a fő törvényhozó: "Decrevimus regali nostra potentia."⁶³ Maga mellé vette a tanácsot, amelyben az idősebbek, az előkelőbbek a seniorok, senatorok vettek részt. A fiatalokat se zárta ki, de tanácsukat mindig az idősebbek elé terjesztette.⁶⁴ A tanács neve a három nagy királynál különböző. Istvánnál regalis senatus, primatum conventus; Lászlónál

sancta synodus; Kálmánnál: sancta synodus, concilium, senatus.

Egészen a XIII. századig a tanácskozásokban az uralkodó személyes elhatározása a döntő. Felelősséggel senki-
nek sem tartozik. A tanácsadók bizalmas hivei, akikkel tet-
szés szerint rendelkezik: Ha akarja, meghallgatja, ha jobbnak
látja, szóra sem méltatja őket. Ezt a hatalmát szokták charis-
matikus jelzővel illetni, mintha a magyarság a királyi nemzet-
ségnek isteni eredetét hinné és ebből kifolyólag "oly érzel-
mekkel ragaszkodik hozzá, mint egy prófétához tanítványai." ⁶⁵
Valószínű azonban, hogy ha egy másik törzsfő jutott volna
nagyobb birtoktesthez valamilyen módon és jobb politikus lett
volna, az állítólagos charisma a királyi tekintély fenntartá-
sához e korban és ebben a társadalomban kevésnek bizonyult
volna. Ezt a misztikumot azonban István és utódai valószí-
nűleg felhasználták keresztény mezbe öltöztetve az ország
intézményeinek megszilárdítására és hűberek segítségét ellensé-
geik ellen fordították. /Koppány, Vata és Vata fia János el-
len is bizonyára igénybe vették hűberek segítségét. Azok pe-
dig nem a kereszténység, hanem a szegénység és a nyomor miatt
az állam vezetői, a főurak és a főpapok ellen lázadtak fel. / ⁶⁶

A király a keresztény hit és egyház védője. A ke-
reszténység és ennek szervezete az egyház, a XI. és XII. szá-
zadi osztálytársadalom uralkodó osztályának kisajátított ide-
ológiájaként honosodik meg. A papok igehirdetés közben a földes-
urak iránti engedelmességről prédikáltak a megkeresztelkedett
szolgáló népeknek. A földbirtokosoknak tehát érdekében állt,
ha a fegyveres erő mellett eszmei erő is az ő szolgálatukra
serkenti kizsákmányoltjaikat. Már az itt talált szláv népek
térítői is nyugodtan folytathatták munkájukat. Még a pogány
urak sem akadályozták őket. ⁶⁷ A király törvénycikkével szorít-
ja rá alattvalóit keresztény kötelességüknek teljesítésére. ⁶⁸
Az egyházi vagyon őrzője és gyarapítója. ⁶⁹ Az egyházzal kapcsó-

latos rendelkezései szoros összefüggésben állanak az államiakkal, ami legfőbb törvényhozói hatalmával van összefüggésben.⁷⁰ A királynak a legnagyobb föld birtoklásán nyugvó feudális hatalmából eredő belpolitikai magatartását világítja meg Istvánnak az az intézkedése is, amikor az állam szervezése idejében, ennek igazgatásában elsőrendű szerepet szánt a magyar nemzetségek tagjainak, de csak azoknak, akik az új rendbe belenyugodtak, és ezáltal a király centralizáló törekvéseit elősegítették.⁷¹ A többit kverte, vagyonukat elkobozta.

Kálmán már annyira biztos volt az egyévszázados királyi hatalom intézményeinek megdönthetetlenségében, hogy igazságszolgáltatási és közigazgatási decentralizációra is gondolhatott.⁷² Törvényei már kiterjednek a közélet minden ágának fejlesztésére, a földbirtok és a "szabad" munkások védelmére, az adóügyre, a perjogra, a büntető és örökösödési jogra, a belső és külső árucserére.⁷³ Az utódai pedig még nyugodtabban haladhattak tovább ezen a belpolitikai vonalon, feudális hatalmuk biztonságában.

A belpolitikai helyzet tisztázásával párhuzamosan, a feudális hatalom erősödésével megjelenik a magyar külpolitikában is az imperializmus. Kezdődik azzal, hogy 1030 után István felmondja a német barátságot, bár a békében a Lajta és a Fischa között meghagyták Magyarországnak. Ezután már csak azok a királyok fordulnak segítségért nyugat felé, akik nem tudnak beleilleszkedni a már kialakult magyar társadalomszervezetbe. Elsősorban Péter, akit Aba Sámuel, a dolgozó tömegeknek a feudális rend megváltoztatására irányuló törekvéseit képviselve, elűzött.⁷⁴ Péter második királysága a III. Henriknek tett hűbéreskü súlyos külpolitikai tehertétellel kezdődött.⁷⁵ Továbbra is idegen, és még gyűlöltebb lett a magyar nép szemében. Endre először harccal, majd házassági szerződéssel próbálja a német befolyást

semlegesíteni. De végül is rászorult a német segítségre öccse, Béla elleni küzdelmei folyamán.⁷⁶ Az 1060-i testvérháborúban hiába jött III. Henrik császár két gróffal egy püspökkel és a cseh herceggel, Béla remek szláv szövetségesein és kiváló harcmódorán megakadtak.⁷⁷ Ezután Salamon fordult újra a németekhez, de az 1075-i hadjáratban újra csak a magyar uralkodó osztály többségének rokonszenvét bíró Géza, László és Lampért hercegek győznek.⁷⁸ Ezekben az időkben a hercegek ügyesen illeszkednek bele a világpolitikai helyzetbe. Mivel uralmi érdekeik a császárral, IV. Henrikkel állítják szembe őket, a nagy investitúra-harcban a pápa, VII. Gergely mellé állnak. VII. Gergely Gézának írt levelében Salamon királyságáról kimondja, hogy azt "istenítélet akadályozza".⁷⁹ 1077-ben pedig Géza halála után, az esztergomi érsek útján felszólítja Lászlót az új királyt, hogy pártállását követeli útján, ünnepélyesen juttassa kifejezésre.⁸⁰

Ezután egyenes következménye a dolgoknak a pápaság felé történt orientáció és Lászlónak Rudolf német ellenkirály lányával kötött házassága.⁸¹ 1088-ben kibékül Henrikkel is, de ezután távol tartja magát a német belviszályoktól. A béke egyenes következménye az imperialista külpolitika újabb állomása Horvátország elfoglalása 1091-ben.⁸²

Kálmán ezt folytatja tovább. A további imperialista cél: kapu a tengerre.⁸³ 1105-ben megkezdí a dalmát városok elfoglalását. Utódai újra szembehelyezkednek a másik nagyobb imperialista hatalommal: Németországgal. V. Henrik a régi módszer szerint trónkövetelőt segít és ezzel a módszerrel akarja megtámadni Magyarországot. Vállalkozása kudarcba fullad.⁸⁴ II. Géza pedig nyíltan szembefordul a császárral és összeköttetésbe lép ellene igen sok európai nagyhatalommal.⁸⁵

Utána a görög befolyás korában súlyos csapások érik ennek a keleti imperialista hatalomnak a terjeszkedése miatt Magyarországot és csak III. Béla képes a Komnenoszok és Hohenstaufok között helyreállítani, sőt csúcspontjára emelni a feudális osztálytársadalom hatalmát.

Az egyház.

A fentebb említettekből kitűnik, hogy a kereszténység mint ideológia a praefeudalizmus kezdetén szervesen összefügg az osztálytársadalomban felül elhelyezkedő uralkodó osztály törekvéseivel.⁸⁶ Éppen ezért, megelőzve a két szembenálló társadalmi osztályban helyet foglaló világi rétegek helyzetének tárgyalását, külön foglalkozunk az egyháznak a praefeudális társadalombeli helyzetéről.

A honfoglalás előtt a Kárpát-medencében elhelyezkedő népek sem voltak mentesek a nyugati behatásoktól. A kereszténység is megkezdte hódító munkáját még a magyarok bejövétele előtt. Az avaroktól a magyarokig eltelt évszázad elég volt ahhoz, hogy a keresztény világ a Kárpát-medencét a magáénak mondhatta.⁸⁷ A honfoglalással a nyugati kereszténység eddigi kapcsolataiban törés állott be, mert a hosszú ideig tartó foglaló harcok miatt a morva és bolgár papi látogatások, és a már megszervezett pannon püspökség megszűntek. A kereszténység ezután csak a helyi hagyományokra támaszkodhatott. Mégis ennek tudható be, hogy volt keresztény continuitás.⁸⁸ Természetesen a continuitáshoz hozzájárult az is, hogy körülöttünk mindenütt keresztény országok voltak,⁸⁹ valamint hogy a honfoglalás előtti magyarság előtt sem volt ismeretlen a kereszténység.⁹⁰ A jelzett törést tehát csak a hierarchikus szervezetben, a bajor kapcsolatok megszakadása miatti összeomlás jelenti.

A keresztény continuitás tehát megvolt, sőt a kalandozások folyamán fogságba ejtett papok munkája következtében, még térítés is folyt. Az uralmon lévő, a törzsek és nemzetiségek vezetését kezükben tartó birtokos osztálynak a tőle gazdaságilag függőben lévő osztály gazdasági kizsákmányolását ez a térítő munka nem akadályozta.⁹¹ Tehát a térítés nyugodtan folyhatott. K a i n d l is megemlít egy Wolfgang nevű

barátot, aki 970 körül Nyugat-Magyarországon tartózkodik.⁹²

Ez a népben folyó, de szinte észrevétlen térítés addig tart, ameddig az uralkodó osztály rá nem jön ennek a - az ő szempontjai szerint is kétségtelenül - hasznos ideológia terjesztésének a szükségességéről.

A bizánci kereszténység is megveti lábát hazánkban, még pedig dinasztikus formában, fejedelmi kapcsolatok segítségével. Bulcsu Bizánc vazallusa lesz, nem sokkal később az erdélyi gyula is, aki hazájába viszi Hierotheioszt, akit Theophylakteiosz pátriárka Turkia püspökévé szentel.⁹³

A fejedelmi hatalom megszilárdításával, s a nyugati béke helyreállítása után, a Cluny szellemében működő passauai püspökség missziós tevékenysége jelentős. István munkatársainak nagy része Cluny szellemében tanított.⁹⁴ Ezek a tanítások azt a tant hirdették, amely a földnélküli dolgozóktól feltétlen engedelmességet kíván az urakkal és az új renddel szemben.⁹⁵

A királyság megalakulásakor az állam és a keresztény térítésnek a szervezete: az egyház szorosan idomul egymáshoz.⁹⁶ A fennálló társadalmi és gazdasági rendszert tekintve ez érthető is. Az osztálytársadalomnak mindkettőre szüksége volt. Mindkettőnek a legfőbb irányítása a király kezében volt.⁹⁷ István az egyház érdekében hozott intézkedéseket az államiak mellé helyezi.⁹⁸ Ezeknek megfogalmazásán erősen érezhető a különböző kánoni, zsinati rendelkezések hatása.⁹⁹

Az egyház érdekében még az ősiséget is meglaástitja István, mikor a lehetséges örökösök felsorolásában a rokonokon kívül az egyházat is megemlíti.¹⁰⁰ Viszont, mivel az egész egyház alá volt rendelve, hatalma nemcsak a püspökökre, hanem az egyház tulajdonában lévő birtoktestekre is kiterjedt.¹⁰¹ Az apátságok jószágkormányzóit is ő nevezte ki.¹⁰² Ehhez kapcsolódik most már egyenes viszonyban, hogy az egyházi birtokok fe-

letti rendelkezéseken kívül az erkölcsi élet fölött is ellenőrzést gyakorol a király, mint defensor Christianitatis és rector populi christiani.^{103.}

A vázolt történelmi szükségszerűség volt az oka, hogy a király az István utáni időkben is sok esetben alárendelte^{104.} világi teendőket az egyháziaknak. Ezt célozza az is, hogy a templom menedéket nyújtott a tolvajnak is. Azonban figyelemre méltó, hogy a király, az államrend, az ispán és a földesur, tehát az uralkodó osztály elleni összeesküvő,^{105.} vagy azok gyilkosa hiába menekült a templomba.

A szellemtörténeti társadalmi rendszerek a szabadok között első helyen említik az egyházi, ecclesiastici, clericici szabadokat.^{106.}

Már az eddigiekből kitűnik, hogy az egész egyház-szervezet teljesen az uralkodó osztály mellett, azzal szerves összefüggésben áll. Az egyházi szabadok első rétege az ordo pontificum: a főpapi réteg. Ide tartoznak az érsekek, püspökök és apátok.^{107.} A világi főemberekkel együtt ők is tagjai a király törvényhozó testületének.^{108.} Feltűnik csak a király ítélkezik.^{109.} Az általuk kormányzott érsekségek, püspökségek, apátságok közvetve a királytól is függték.^{110.} Ezáltal a praefeudális gazdasági berendezkedés leghaladottabb részét teszi az egyházi birtokoknak egymástól való csaknem hűbéri függősége.

Az egyházi földesurak fejlett gazdasági érzékére vall az a törekvésük, hogy saját földjeikre - akár idegenből is - munkásokat telepítsenek.^{111.} Tudván tudták azt, hogy csak így lesz értékes a nekik adományozott terület. Így tehettek ezért több dézsmára, tizedre.^{112.} Viszont törvényben előírt kötelességük volt tiz-tiz falu számára plébániatemplomot építeni, azt pappal ellátni és elpusztult templomokat fel-

építeni.^{113.}

A papok és diákok rétege clericusokból állt, akik szerzetes módön, regula szerint közös életet éltek. Legfőbb testületük volt a káptalan, tagjai a kanonokok, feje a püspök. A káptalan idegenből érkezett vendégeket /hospites clericici/^{114.} külföldi diákokat is vett föl a clericusok közé.^{115.} Legmagasabb rangú volt közöttük az esperes, archi-presbiter, archi-dakonus. Utána következtek a papok, sacerdotés, majd a diákok, diaconi, clericici. E réteg tagjai birói rangot élveztek. Irántuk a törvény tiszteletet, engedelmességet, sőt még áldozathozatalt is kívánt a hivektől.^{116.} A király kivonta őket a világi közigazgatás szervei, így a várispánságok hatásköre alól is. Püspökeik azonban a várispánokkal karöltve működtek.^{117.}

Mindezek a regnum és sacerdotium egységét bizonyítják.

A világi papokkal egyidőben szerzetesrendek is jöttek hazánkba, illetve telepedtek meg. Egészen a XI. század végéig csak bencések tartózkodtak hazánkban.^{118.} Az egyházi élet megszervezésén kívül közigazdasági tapasztalataikat is igénybe vette István.^{119.} A veszprémvölgyi bencés apátságnak pedig azért adományozott kilenc falut a Balaton vidékén, mert nekik az előkelőbbek lányainak nevelése szempontjából fontos hivatást szánt.^{120.} Ez a rend később nagy vagyonra tett szert és világias berendezkedésűvé vált.^{121.} Később jöttek melléjük és telepedtek le újabb rendek, így 1142-től a ciszterciek és premontreiek, templáriusok, lazareánusok, Johanniták. Ezek már a szerzetesi egyszerűséget, elvonultságot, igazi keresztényi alázatot és áhitatot nemcsak hirdették, de élték is.^{122.} Ezen kívül gazdasági téren is igen nagy volt a jelentőségük. Terméketlen területet műveltek meg, erdőt irtottak, beteget ápoltak, földművelésre tanították a magyarságot és közöttük vándor-apostolként hir-

dették az ígét.

A klerikusság legnagyobb érdeme az események írásba foglalása, a kódex-másolások, törvényt megfogalmazások szükségszerű munkájának elvégzése. Ekkor már különböző klerikus hivatások kristályosodnak ki oktató, közigazgatási és bírói feladatok terén.^{123.}

A föld világi birtokosai.

Az állam a letelepedés után egy évszázaddal kialakult, praefeudális osztályrendben az uralkodó, birtokos osztály hatalmi szervezete volt.¹²⁴ Az uralkodó osztály megléte egyszersmind jelenti ellentétének az előbbitől gazdaságilag és társadalmilag egyaránt függő osztálynak meglétét.

A most következő fejezetekben az egyház szerepének le-
tárgyalása után a világi birtokos osztály szerepét, helyzetét,
és belső rétegződését kell tárgyalnunk. A szellemtörténészek
által szabadoknak nevezett osztály két nagy rétegre tagozódott.
A sok rabszolga és marha birtokosai nagy területű földet művel-
tettek és a meghódoltaktól termény és egyéb szolgáltatásokat
követeltek. A kevés emberi és állati munkaerővel rendelkező
szabadok lassan elszegényedtek, saját maguk is rákényszerültek
a földművelés elsajátítására. Ezek igen hamar elvesztették kis
földbirtokon alapuló vagyonukat és a szolganépek élethívójára
súlyedtek.¹²⁵ Mi természetesen csak az előbbieket helyezzük bele
az uri, földesuri birtokos osztályba, tekintettel arra, hogy
az utóbbiak már a XI. század elején is gazdaságilag függő hely-
zetbe kerültek egyik vagy másik birtokossal, leggyakrabban a
királlyal.

A földesur hatalma és gazdagsága nem birtokainak ter-
jedelmétől, hanem a rajta élő lakosság számától függött. A föld
holt tőkét jelentett, ha a rajta dolgozó munkások nem kamatoztat-
ták volna.¹²⁶ Éppen ezért igyekezett benépesíteni rabszolgákkal,
ellátni kellő számú marhával.

Az ilyen gazdasági módszerekkel dolgozó réteg később

igen nagy vagyonra tett szert. Később kivita magának a nobilis nevet, amely név egészen a tatárjárásig a vagyonsabb szabadokat jelenti.¹²⁷ Ezeknek sok olyan joguk volt, amelyekből a kevés vagyonu közszabadok /liberi/ ki voltak zárva.¹²⁸ Szellemtörténészeink azt állapítják meg, hogy kiváltságos vagyoni helyzetüknek köszönhették ezeket a jogokat.¹²⁹ Mindezekhez a kiváltságokhoz elsősorban a király, mint a leggazdagabb földesur környezete jutott. Első helyen álltak ezek között is a Gizellával bejött német lovagok /Hunt, Pázmány, Hedrik stb./ Voltak közöttük, tehát a királyi környezetben olyanok is, akik a törzsi szervezetben a szolgarendűek soraiba tartoztak.¹³⁰

A földesur /senior/, különösen, ha királyi adományként birtokolta a földjét, úgy igyekezett szervezni birtokát mint a király. Bár valamennyi magánföldesuri földbirtok népessége és így értéke is összehasonlíthatatlanul csekélyebb volt a királyénál.¹³¹ A birtok, a rajta lévő munkástelkekkel és a közhasználatban lévő legelőkkel együtt jogilag egészet alkotott.¹³² A földesurnak a marhái fölötti joga korlátlan.¹³³ Azokat nemcsak használhatja, de el is pusztíthatja. A rab-szolgáinak csak munkaerejét használhatja, őket meg nem ölheti, megölésük gyilkosságnak számít, és vezeklés jár utána.¹³⁴

A magánföldesur földje elsőfoku örökös nemlétében halála után a királyra száll, aki annak eladományozásával újabb hiveket szerezhathatott magának.¹³⁵

A már meghatározott két szembenálló társadalmi osztály közötti vagyoni különbség magával hozta, hogy a királynak a vagyont törvényekkel és szervezetekkel kellett megvédenie.¹³⁶ A különböző birói fórumok - ispán, királybiró stb. - természetesen az uralkodó osztály érdekeit szolgáló osztálybiróságok voltak. Ezek szolgáltatták az igazságot. A királybiró intézmény megszűnése után a földesurak a XII. század végén már

saját uriszékük elé citálják a vétkes parasztokat, bár már addig is bírtak némi törvénykezési hatáskörrel népeik fölött.¹³⁸ A bűnt elkövető nemes fölött azonban csak a király ítélkezhetett.¹³⁹

Az elkövetett bűnöket három csoportra lehet osztani:

1./ állás és állapotbeli kötelességek elmulasztása;
2./ a közvetlen társadalmi kapcsolatban álló jogainak megsértése;

3./ az általános emberi kötelességek megszegése Istennel, az egyházzal és embertársak személyével, vagyonával szemben.¹⁴⁰

A büntetések leggyakrabban előforduló nemei: jószágvesztés, száműzés az udvarból, száműzés az országból, bűjtöltetés, kötözés, testcsontkitás, rabszolgaság, felakasztás, stb.¹⁴¹ A súlyosabb büntetéseket különösen felségsértés és hazárulás büntettének elkövetése miatt kapta az illető senior.¹⁴² Szent László a lopást és gyilkosságot is hasonlóképen büntette.¹⁴³ A XI. században a világi magánföldbirtokos réteg birtokainak fejlődése a királyi és egyházi nagybirtokok mögött elmaradt.¹⁴⁴ Később a XII. és XIII. század fordulóján a személyről személyre szóló életközeli felelősségviszonyok, tehát a hűbériség, a hűbéri lánc addigi hiánya miatt, minden birtokos a király szerviensévé akart lenni, hogy nagyobb földbirtokhoz és több kiváltsághoz közvetlenül juthasson.¹⁴⁵

A praefeudális társadalom korában a világi birtokos rétegek a következő csoportokra oszthatók:

1./ főemberek, főtisztok/primates principes/
2./ ispánok,/comites/
3./ nagy- és középbirtokos magánföldesurak, /seniores nobiles/.

A világi földesurak első csoportjaként tehát a fő-

emberek, főrendűek helyzetével és szerepével kell foglalkoznunk.

Az a sajátosan szellemtörténeti vita, amely Erdélyi László és Hóman Bálint között a főurak állítólagos külön osztályáról folyt, szempontjaink szerint nem jelentős. Hóman szerint a XI. századi világi társadalom élén egységes nemesi osztály¹⁴⁷ állt, és a különböző - optimates principes stb. - elnevezések csak a királyi tanácsban résztvevő főméltóságokat és nemeseket jelölik. Erdélyi pedig a hivatali főrendiségről mint a főpapok melletti második közjogi rendről beszélt. Véleményünk szerint a birtokos osztálynak azon tagjai, akik¹⁴⁸ fejedelem, később a király környezetébe tartoztak, és annak a legnagyobb birtokon alapuló előjogait elismerték, a király főtisztviselői lettek. A király után a legnagyobb birtokok is az övéik voltak. /Nem számítva az egyházi birtokokat./ Ez a réteg anyagi és helyzeti elsőbbségéből következően a világi birtokos osztály legfelsőbb rétegévé vált. Mint ilyenek, gyakorolják személyesen a törvényhozás jogát. Különböző elnevezésekkel illetik őket. Valószínűleg annak megvilágítására, hogy milyen mértékben vettek részt a kormányzásban: primates, principes, optimates. Aszerint, hogy milyen mértékben tudtak eleget tenni esetleges birságfizetési kötelezettségeiknek, nevezik őket valentes-nek és divites-nek.¹⁴⁹

A legmagasabbrangu főtisztviselő volt a nádorispán, ki a király mellett főbíró és távollétében helyettesé is. A többi főtiszt: a királyi udvarispán, tárnokmester, asztalnokmester, pohárnokmester, lovászmester, erdélyi vajda és a bán.¹⁵⁰ Ezek valamennyien alkotják a királyi udvart /curia regalis, aula/. Erre azonban csak következtethetünk, ugyanis a királyi udvar tagjai sehol sincsenek felsorolva.¹⁵¹

A királyi tanács tagjai, akik a királyt kormányzó

munkájában kívánsága szerint támogatták, társadalmi állásuk szerint a következők: az ország összes püspökei, apátjai és előkelői, mint tanu pedig jelen van az egész papság és a nép.^{152.}

A főtisztek között voltak szolga eredetűek is, akik azonban felszabadulásuk után királyi adomány folytán nagyobb földbirtokra tettek szert és ezáltal beleilleszkedtek a birtokos osztály legfelsőbb rétegébe.¹⁵³

Valamennyi főtisztet, főhivatalnokot a XII. század végén már a király jobbágysai, iobagienes Sancti Regis néven nevezik.¹⁵⁴ Ebben az időben terjed el a magnates, proceres, és barones elnevezés is.^{155.}

A király kormányzatának főemberei, akik a törzsszervezet korában a törzsek, nemzetségek törvényhozói hatalma alá estek, az állam kialakulásától kezdve csak a király bírósága alá tartoztak.^{156.} A királynak, mint praefeudális földesurnak azonban szüksége is volt a főurakra, akiknek a birtokaik számukra olyan hatalmat jelentettek, amit a király ellen is fordíthattak. Ezért inti István fiát, hogy a főember haragját kevélységével maga ellen ne fordítsa.^{157.} Különösen tiszteletet kívánt tőle az öregebbekkel és előkelőbbekkel szemben, akik valószínűleg többségben voltak a tanácsban.¹⁵⁸

Ezek az utasítások érezhető az őszövetség és a Benedek-rend regulájának a hatása.¹⁵⁹ Ugyancsak bibliai hatás érezhető I. Lászlónak a kpás ellen hozott törvényein is, ahol is a halálbüntetés jogosságát kiterjesztette a főurakra.^{160.}

Megállapíthatjuk tehát, hogy István mint legnagyobb birtoku földesur, hatalmával erősen kézben tudta tartani a birtokos osztály leggazdagabb rétegeit. Ezt a módszert követik utódai is. Csak a XII. és XIII. század fordulóján helyezkedik szembe ez a réteg az addigi személyes államhatalommal, a királlyal. Ennek magyarázata az, hogy ebben az időben a királyi

birtok nagy része ajándékozások során magánosok kezére megy át, aminek következtében a nagybirtokosok száma, gazdagsága és hatalma megnőtt.

I. István, mint a legnagyobb birtoknak az ura, birtokát, annak kihasználása és a rajta lakók igazgatása szempontjából megyékre osztotta. A vármegye, illetve várispánság a XI. és XII. században még nem földrajzi fogalom, hanem az ispán hatásköre alá tartozó népek közösségének és az általuk lakott valamint művelt területnek a neve. Az ispán, comes lehetett birtokos, vagy birtok nélküli szabad, vagy szabados.¹⁶¹ Szempontunkból nem is fontos, hogy neki volt-e egyéni birtoka. Azáltal, hogy urának, a királynak rendelkezéseit hajtotta végre, és a birtok nélküli szabadokon és szolganépeken ítélkezett, teljesen az uralkodó osztály szolgálataiba állt és így ahhoz tartozónak mondható.

A királyi birtok igazgatásának ez a módja annak a harcnak volt a megoldása, illetve átkerülése, amely harc már egy-egy törzsön belül a törzsfők és nemzetségfők között elkezdődött. A törzsfők helyébe lépett az egyedüli király, aki megosztott - bizonyos mértékig - a munkaerőn és annak eredményein, a nemzetségfők helyébe lépett, de az ő kinevezésétől függő ispánokkal.¹⁶²

Az ispán tehát egy darab királyi hatalom. A király képviselője, kit még a püspök is támogatni tartozik.¹⁶³ Az ispánok egy külön társadalmi réteget alkotnak, amely a főtisztok után a legmagasabb rangú.¹⁶⁴ Eredeti feladatuk elsősorban hadügyi és rendőri, és másodszorban gazdasági és bírói természetű, megfelelően a praefeudális társadalmi és gazdasági berendezkedésnek. A nyugati államberendezkedésekhez hasonlóan katonai hatalom is van az ispán kezében. Ott válik sajátossá a magyar helyzet, hogy az ispánok hatalma nálunk még akkor is sértetlen, amikor már másutt a városok keletkezésekor a várispánok, várgrófok hatalma eltűnt és a leendő városok fölött¹⁶⁵

hatalmas hűbérurak gyakorolnak fennhatóságot. Igaz, hogy a magyarországi ispánok jogköre is egyre csorbul a lassan-lassan gyakorivá váló birtokadományozásokkal.¹⁶⁷

A magánföldesurakhoz semmi köze nincs az ispán-
nak, kivéve ha azok királyellenes magatartásukkal a közren-
det veszélyeztetik. Ekkor kötelesek leverni őket.¹⁶⁸ A birtoko-
sok népei azonban e korszak nagy részében az ő törvénykezési
hatalma alá tartoztak.¹⁶⁹ Ítéletei ellen a vitézek és azoknak
tisztjei a várjobbágyok a királyhoz fellebbezhettek, mivel
az ispán népe egyuttal a királynak is, mint földesurnak
népe volt.¹⁷⁰ Az ispán megyéjét kisebb részekre századosságok-
ra osztotta, amelyek élére egyes századost állított. A szá-
zadosok az ispán jelentő és segítő szervei voltak.¹⁷¹

I. Endre óta az ország harmadán uralkodó herceg-
nek is van ispáni kara. Közülük leghatalmasabbak a határispá-
nok, akik a háborús támadásokat is jelezték. Rangjuk nincs
megkülönböztetve a vár vagy megyeispánétól. A határkereske-
delmet is ők ellenőrizték. Alárendeltjeik voltak a határőrök
és a vámszedők.¹⁷²

Az ispánok tehát egy elég nagy jogkörrel bíró
rétegbe tartoztak az uralkodó osztályon belül. Rangjuk azon-
ban nem szállhatott apáról-fiúra, hanem kinevezéstől függött.¹⁷³
A gazdaságilag függő helyzetben lévő osztály tagjai számára
közvetlenül ők jelentették a kizsákmányolást. Gyakran fel is
lázadtak ellenük, ugyanugy, mint a már fejlettebb feudális be-
rendezkedésű nyugaton, a földesurak ellen jobbágyaik.¹⁷⁴

A királyi hadsereget is ők szervezték, illetve
állították össze annak kisebb egységeit a várnépekből álló
őrzészlóaljakat.¹⁷⁵

Az uralkodó birtokos osztály harmadik rétege a
nagy- és középbirtokosok, akikre legjobban ráillik a szerzőres
nobiles és milites kifejezés.¹⁷⁶ Ebbe a rétegbe sorozhatók be a

XII. század vége felé a királyi adományozások során nagybirtokra szert tevő serviensek és familiárisok.^{177.} Ugyancsak ide tartoznak a XII. és XIII. század fordulóján bizonyos fokú autonómia alatt szervezkedő szepesi és turóci jobbágyfiuk.^{178.}

Már az e réteghez tartozó urak és lovagok is oly hatalmasak voltak, hogy Szent Istvánnak törvénnyel kellett tőlük megóvni a birtoktalan - régi törzsi jogon - szabadokat, nehogy szolgaságra vessék őket.^{179.} Ez a törvény is kifejezi, hogy a birtoktalan szegény szabadok gazdasági helyzetükben egyáltalán nem különböztek a szolgáktól. Viszont mind közülük, mind a hospesek, mind a szolgák közül feljuthattak ebbe a rétegbe és ezáltal az uralkodó osztályba, ha a királytól birtokot kaptak.^{180.} x

A magánföldesur nem tartozott az ispán igazságszolgáltatási joga alá. A király illetve a királybírók ítélkeztek felettük közvetlenül.^{181.} A központi hatalomtól való függőségük mint aránytalanul kisebb birtokok tulajdonosainak, teljes mértékben fennállt. A törvények kihirdetésében és ellenőrzésében, tehát az állam részleges irányításában csak annyi szerep jut nekik, hogy ők maguk is tudomásul veszik azokat, valamint segítséget nyújtanak az ispánnak, hogy az saját népeik körében kihirdethesse és fogatosithassa azokat.^{182.}

A király hadseregébe - mint már említettük, - csak a saját birtokán lévő várnépek tartoztak, de később a XI. század végefelé már a szabad birtokosok közül is támogatták a királyt lovas vitézekkel.

III.

A vendégek. /hospites./

A XI. és XII. század praefeudális osztálytársadalma nem mutat tiszta és változatlan képet. Az államszervezet megalakulásától a feudalizmusig nem minden akadály nélkül való a társadalomfejlődés útja. A törzsszervezet felbomlása sem történt simán. Az új elhelyezkedés is sok nehézséggel járt, az új hazának a lakosság számához viszonyítva hatalmas területein. Királyainak szükségük volt lakosságra, akikkel a hatalmas üres területeket betöltsék és megműveltessék. Itt kapcsolódik bele az új társadglomalkotó elem: a hospesek, vagyis német, olasz, szláv, izmaelita és zsidó vendégek. E rétegnek a praefeudális társadalomban elfoglalt helyével, alkatával és beilleszkedésének módjával külön kell foglalkoznunk.

Az Intelmek híres és igen gyakran idézett helyen mondja: ... unius lingue, unius-que moris regnum inbecille et fragile est ... Gyenge és törékeny az egynyelvű és egyerkölcsű ország.¹⁸³

Igen sokan vitatták ezt a mondatot. Sokszor és sokféleképen. Valószínű, hogy egy idegen paptól származik ez a megfogalmazás és annak az uralmi helyzetnek mintegy védelmét és igazolását célozza, amelyet az idegenek Szent István államában elfoglaltak.¹⁸⁴ Azt azonban elfogultság lenne állítani, hogy az Intelmek és így ez az idézett hely is jóval későbbi XIII-XIV. századbéli fogalmazás. A Legenda maior, melynek igen nagy részében találunk utalást az Intelmek keletkezésére és tartalmára, egy olyan terminus ante quem non-t ad kezünkbe, ^{amely} a műnek 1083, a nagyobb legenda keletkezési ideje előtti meglétét, kétségtelenné teszi.

^a Az idézettel kapcsolatos problémát próbáljuk meg nézni szempontunkból a fontosabb érvek figyelembe vételével. Ez ugyanis megvilágítja azt a nemzetiségi politikát - ha egyáltalán volt ilyen ebben a korban - amit a betelepítést

végző királyaink ebben a korban folytattak.

Történetíróink szinte kivétel nélkül, tudatos politikát folytató királyokról beszélnek. A hangsúlyt a "nemzetiségi", vagy "kisebbségi" jelzőre fektetik.

A magyarság csekély létszáma miatt a hatalmas terület megművelésére képtelen volt. E terület benépesítésére hívott be István idegeneket. Ezt a telepítő munkát folytatták utódai is. Ha ez politika, akkor csak ebben az értelemben tudatos. A hospesek ugyanis egészen a XIII. századig anélkül jöttek be hazánkba, hogy szokásaik és jogaik érintetlenségét királyaink előzőleg írásban megígérték volna. Az országnak nem nemzetiségekre, idegen nyelvűekre volt szüksége, hanem anyagilag és szellemileg műveltebb emberekre, akikről a magyarság tanulhatott. Ezért mondja az Intelmek, hogy ... hospitesdiversas consuetudines, diversaue documenta et arma secum ducunt ... , vendégek, akik különböző szokásokat, tanításokat és fegyvereket hoznak magukkal. Ezért inti az ő megbecsülésükre István fiát. A hasznos és dolgos jövevényt hívja be és látja szívesen István és mindent elkövet, hogy az itt maradjon és jól érezze magát. Nem nemzetiségi politika ez. Szó sincs itt erőszakos asszimilációról, beolvasztásról. Régi római birodalmi gyakorlat tükröződik az ő és utódainak ezen a magatartásán. Ez eredményezte azt, hogy nagyobb darab földet megművelve, az ipar és a kereskedelem meghonosodott hazánkban, tehát az ország fejlődött és rálépett a nyugati civilizáció útjára.

Mint már említettük, hatalmas területek álltak lakatlanul. Az idegenek oda mentek, ahova akartak, illetve ahol a természeti és gazdasági adottságuk számukra kedvezőbbek voltak. Abból, hogy nem a határszélekre telepedtek le, hanem beljebb az ország területén, csak arra lehet következtetni, hogy a bevándorlók, különböző falvak népe, különböző helyen

és időben jött be hazánkba és akár irányítással, akár anélkül, ott telepedett le, ahol megélhetését biztosítottának látta.¹⁹¹ Természetesen folyt asszimiláció, de nem erőszakos, hanem természetes módon. Különösen azokon a helyeken, ahol a vendégek a magyarsággal elkeveredve éltek. Nagy számban találunk erre példát, ami azt bizonyítja, hogy a nem magyarok nem láttak ellenséget a többségi népben, és meg voltak velük elégedve.¹⁹²

Romantikus elképzelés tehát "tudatos nemzetiségi népi berendezkedésekről" és "tudatos minden kimélet nélküli összeolvasztás"¹⁹³-ról beszélni. A nemzetiségek elleni erőszakra nem volt szükség. A középkori magyarság soha sem látott veszedelmet befogadott nemzeti kisebbségeiben és nem is védekezett ellentük.¹⁹⁴ Beszélhetünk azonban a magyarságnak bizonyos fokú ekletikus tulajdonságáról, amely lehetővé tette, hogy a befogadott vendégektől a számra hasznosat megtanulja.

Az eddig jelzett kulturhasznon túl, a katonai berendezkedésű praefeudális állam feje a király igen szívesen látta azért is a hospeseket, mert új fegyvereket és harciászati gyakorlatot hoztak magukkal.¹⁹⁵ Így István is, akinek Koppany és az erdélyi gyula ellen viselt harcaiban nagy segítségére voltak a Gizellát Magyarországra kísérő bajor hospesek.¹⁹⁷ Éppen ez és a későbbi pogány lázadásoknak hasonló segítséggel való leverése,¹⁹⁶ hogy ezeket a harcokat történetíróink pogány-keresztény és magyar-német ellentétek következményeinek hittek. Holott csak az egy osztályon belüli érdekellentétek állították szembe egymással a két tábor, akik azonban gyakran etnikailag, vagy világnézetiileg is szemben álltak egymással.¹⁹⁸

A hospesek befogadását István utódai is folytatták. II. Béla már igen sok vezető tisztségre nevez ki néme-

tet, és lemond arról a Kálmán által képviselt felfogásról, amely szerint minden áron magyar tisztviselőkkel kell a magyar uralom érdekeit biztosítani.¹⁹⁹ A dömösi kolostor²⁰⁰ 1138-i alapítólevele már egész sor német nevű embert sorol fel. A XII. században pedig nagyméretű csoportos bevándorlásról beszélhetünk.²⁰¹ II. Géza 1150 táján hív be németeket a bizánci befolyás letörésére és királyi birtokokra telepíti le őket.²⁰²

A letelepülés eddig is főleg királyi és egyházi birtokokon történt, mert ezeknek az ~~umi~~²⁰³ adhatták a legtöbb kedvezményt a beköltözőnek. A Géza-korabeli telepesek jórészt a gyéren lakott, vagy laktlan határmenti földet kapták.²⁰⁴

Ez a letelepedés időbelileg összeesik az Elba-környéki szláv területekre történő német telepítéssel,²⁰⁵ ami a németiség anyagi igényeivel magyarázható.

A két évszázad alatt történő letelepülések nem eredményeztek szeparált különléseket. Egymás mellett, gyakran elkeveredve, békén éltek a népek. Egy XIII. század eleji adat szerint tizenhat különböző nyelvű nép élt hazánkban.²⁰⁶

Erdélyi társadalomrendszerében²⁰⁷ a hospites, a szabadok osztályának alsó rétegeként van megemlítve a mások birtokán élő szabadok mellett. Más helyen viszont kifejezi, hogy a betelepült szabad vendégek a szabad osztályok bármelyikében helyet nyerhettek: lehettek királyi főtisztviselők, ispánok, seniorok, lovagok. Közsabadok módjára élhetett mások birtokán, mint tiszt, vagy jobbágy, vagy mint bérlő, aki a bérlet fejében esetleg katonai váróri szolgálatra is vállalkozott. A vendégeket mindenféle rangban megtaláljuk, csak a szolganépek között nem.²⁰⁸ Végeredményben tehát Erdélyi a hospeseket, ha nem is egy rétegben, de egy osztályba, a szabadok osztályába helyezte. Ebben megegyezik valamennyi szellemtörténéssel.²⁰⁹

Mi, szempontjaink szerint, külön-külön osztályba

sorozzuk a saját birtokkal rendelkező és a mások birtokán latelelepült munkás vagy bérlő hospeseket. Utóbbiakat gazdasági viszonyainál fogva, mivel más birtokán, de másokkal is dolgoztattak, egy látszólagos középsóztályba lehetne elhelyezni. Mivel azonban gazdasági berendezkedésüket függőségük határozta meg, nyugodtan sorolhatjuk be őket is a kizsákmányoltak közé.

Mégis együtt foglalkozunk a két szembenálló osztályban helyet foglaló hospesekkel. Részint azért, mert ez jó alkalom annak az észrevezésére, hogy a praefeudális társadalomban meg volt a lehetősége a külföldről bejötteknek, hogy az uralkodó osztály akár legmagasabb rétegeiig is feljuthassanak. Bár csak kevesen voltak ilyenek, igaz ugyan, hogy ezek azután az állam irányítását igyekeztek a saját kezükben tartani, többségük mégis megmarad bérlőnek, vagy munkásnak. A társadalmi ellentétek kiéleződésekor a kis- vagy középbirtokkal rendelkező hospesek közül is sokan elszegényedtek és más birtokán dolgoztak azután.

Már István korában tudunk egy Kaal nevű lovagról, aki mint "omnis servitutis expertus liber", szabad birtokos telepedett le.²¹⁰ Feltehető, hogy a többi idegen lovag, különösen akik az István ellen lázadó törzsfők leverésében közreműködtek, hasonló módon illeszkedtek bele a társadalomba.

A hospesek, mint szabad bérlők, különösen Kálmán korától kezdve találhatók hazánkban.²¹¹

A hospesek közül a birtok nélküli munkások nagy részben a várnépekhez /castrenses/ hasonló szolgáltatásokra kötelezettek, főleg a király földjein, a várispán, és annak tisztjei a várjobbágyak alá rendelve saját választott bírálk alatt élnek.²¹² Egyházi és világi földesurak földjein is vannak hospes-telepes közösségek.²¹³

A külön falu-közösségek nem jelentettek teljes

különélést. Ezeknek nagy része beleolvadt a szabad /szabad költözködési joggal bíró/munkások nagy táborába.²¹⁴

A besenyők, székelyek és később a XIII. század folyamán a szászok is comeseik vezetése alatt a várszerkezet-től független, autonóm szervezetet alkottak, és csak a király illetve a nádor alá tartoztak felső fokon.²¹⁵

Sokáig képezte vita tárgyát, hogy a hospesek pusztán földműveléssel, vagy pusztán csak iparral és kereskedelemmel foglalkozó népelemhez tartoztak. A praefeudális korban az országnak elsősorban földművelőre volt szüksége. Ezért elfogadható az az álláspont, hogy a tömegesen bevándorló hospesek - nem szólva a már említett lovagokról - főleg földművelők, akik bizonyára hoztak magukkal iparosokat és kereskedőket is.²¹⁶ Az általuk üzött iparágak is főleg olyanok, amelyek a mezőgazdasággal voltak kapcsolatban.²¹⁷ A kereskedést, mint foglalkozást törvények is bizonyítják.²¹⁸ A kereskedőkkel együtt jönnek be német zenészek /Spielleute,/ bűvészek, /Gaukler/, és más vándorcsavargók/Wagabunden/.²¹⁹

A letelepült hospesek jogi helyzetére vonatkozólag megállapíthatjuk, hogy nem új jogokat, csak a régiak elismerését kapták királyaiktól.²²⁰ Ezt bizonyíthatjuk azzal is, hogy az idegenek nem hivatkoztak soha az ő privilegizált idegen voltukra.²²¹ A XI. XII. századbéli kiváltságlevelek is erre utálnak. Ezek ugyanis az emberi megélhetés érdekeit védik, szabad ház, szabad föld birtokát, szabad iparüzést, szabad kereskedést és főleg szabad elhagyását az illető telepnek, ha az a vendégnek nem tetszett többé.²²² Az utóbbi joggal főleg a kereskedők és iparosok éltek. A földművesek és a harcosok leginkább ragaszkodtak az általuk lakott és művelt földekhez.²²³

Az idegenekkel való jólbánás volt az alapja annak, hogy a XII. század vége felé már a várszerkezetbe lassan-

lassan beolvadó hospes népelem segítségével "more Theutonico"
és "more Saxorum"²²⁴ keletkeznek városok, mint a társadalom -
és közösségi élet - fejlődés újabb állomásai.

IV.

A gazdaságilag és társadalmilag függő helyzetben lévő
osztály.

Birtok nélküli szabadok.

A szellemtörténeti alapon tárgyaló társadalomtörténészek a szabadok osztályát egységesnek mondják azon elv alapján, hogy valamennyien élhetnek a szabad költözködés jogával. Már pedig egy osztály nem lehet egységes, ha egyes rétegei között gazdasági és társadalmi ellentétek vannak. A szabad költözködés jogával élő föld nélküli, más földjén dolgozó magyarok gazdasági függőségükön nem tudtak segíteni. Kiszármányoltak maradtak. Éppen ezért tartoznak ők is a gazdaságilag ugyancsak az uralkodó birtokos osztálytól függő szabadosok és rabszolgák mellett ebbe az osztályba.

Már a letelepedés utáni időkben, különösen pedig a kalandozások beszüntetésével, a kevés marhával és néhány rabszolgával rendelkező szegényebb szabadok vagyoni helyzetük miatt rákényszerültek a földművelés elsajátítására. A vagyonosabb nagy- és középbirtokosok ezt soha sem csinálták, ők csak dolgoztattak. Földjeiken egymás mellett dolgozott szabad, szabados és rabszolga. Ezek közös helyzete idézte aztán elő a rendiség kialakulása után az egységes jobbágy osztály megteremtődését. Akkor, amikor már gazdasági okok miatt a társadalomban mindjobban kiéleződött a polarizáció. Valószínű azután, hogy éppen ezért tévesztik össze egyesek a praefeudális kor szabad parasztját a rabszolgával.²²⁷

A szabad parasztokat a törvények a következő elnevezésekkel illetik: vulgares,²²⁸ coloni²²⁹ /lehet a hospesekre is vonatkoztatni/, villani,²³⁰ rustici,²³¹ pauperes,²³² plebei.²³³ Szempontunkból nem lényeges, hogy ezek teljesen szabadok-e /liberi/, vagy még a szabadosok, vagy félszabadok /liberti/ "osztályába" tartoznak. Az ugyanis bizonyos, hogy ezek földműveléssel foglalkoznak más földjén. Joggilag a rabszolgáknál magasabbrendűeknek

nevezhetők. A törvények azokat ugyanis mindig servi névvel jelölik.

A földesur - akár a király, ispánjain keresztül, akár a magánföldesur - velük bérleti viszonyba lépett.

Kötelezettségeik teljesítése után elköltözhattak ugyan, de természetesen újabb helyükön is hasonló sorban lett részük. Bármilyen helyre mentek, személyes szolgálattal, marha és terményszolgáltatással tartoztak. Ezek megvál~~ás~~²³⁵tását célozta a dénár-adó. Kálmán korában már, és azután rendszeresen, a földbér felét munkával kellett leróniok a szabad magyaroknak és a hospeseknek is.

A régi törzsi szervezetben mindenki szabad volt többé-kevésbé egyenlő jogokkal és kötelességekkel. A letelepedés után a földművelés meghonosodásával és elterjedésével kialakult új gazdasági berendezkedés okozta azután, hogy a kisebb-nagyobb földbirtokkal, de kevés állati munkaerővel rendelkező szabadok más földjére kényszerültek letelepedni. Ezek azután pénzzé tették vagyonukat és elköltöztek oda, ahol még kevésbé ismerték őket.²³⁶ Itt művelték más földjét hasonló sorban lévő hospes és szolgarendű társakkal.

Az általuk megművelt föld két részből állt: a tulajdonképeni házhelyből, a ház körüli telekből, mely a szabad magánhasználatára állt - ez volt a belső telek -, és a külső telek, amely az általa megművelendő szántóföld-részt jelentette.²³⁷ A magánföldesur - különösen a XII. század vége felé - a megállapított szolgáltatásokon kívül, különböző címeken külön bért is követelt. Így telek-bért, füstpénzt, költözési díjat stb. A földesur ezekből a bérekből fedezte kiadásait.²³⁸

A birtok nélküli szabadokat, mint már említettük csupán szabad költözködési joguk különböztette meg a rabszolgák-

tól. A földesurak azonban, hazánkban éppen úgy, mint néhány évszázaddal azelőtt, az akkor még nem hűbéri berendezkedésű külföldön, ebben a jogukban is próbálták gátolni őket.²³⁹ Ez természetes következménye volt a feudális rendszer fejlődésének. A földesur kizsákmányolási lehetőségeit gátolta munkássainak szabad költözködési joga. Gyakran erőszakkal is megakadályozta annak szabad mozgását, ami urbéri pörökhöz vezetett.²⁴⁰ Ezt a jogot ugyanis a magánföldesurnak megváltoztatni nem volt hatáskörében.²⁴¹

A királyi birtokon dolgozó szabad paraszt, azt lehet mondani, hogy teljesen alá volt rendelve az ispánnak.²⁴² Az őket sújtó és az uralkodó osztály érdekeit védő törvények végrehajtásáról az ispán gondoskodott. A büntetéseket ő hajtotta végre, az egyházi tizedet és a dénár-adót ő szedte be tőlük, közmunkára és hadviselési kötelezettségükre ő kényszerítette őket.²⁴³ Ez nemcsak a birtok nélküli szabadok teljesen alárendelt helyzetét bizonyítja, hanem egyben azt is, hogy az ispánok teljes mértékben az uralkodó osztály érdekeit szolgálták. Ezt megerősíti még az is, hogy az ispán részesedett a dénár-adóban és egyébként is igénybe vehette szolgálataikat személyes szükségének a kielégítésére. Fegyveres ereje volt az, amely biztosította számára különös jogállását.²⁴⁴

A szabadok könnyen elveszthették egyetlen jogukat is, ha például más házáat megtámadták,²⁴⁵ rabszolgát vettek nőül.²⁴⁶ Ilyen esetekben jogilag is rabszolgák lettek.

A szabadosok.

A gazdaságilag és társadalmilag az uralkodó osztálytól függő helyzetben lévő dolgozó munkásosztály már a praefeudális korban is a társadalom zömét alkotta.²⁴⁷ Ebben az osztályban foglalnak helyet a szabadosok, libertini is. A később kialakuló jobbágyosztályban ez is összeolvad a rabszolgákkal és a birtok nélküli szabadokkal.²⁴⁸ Erre az osztályra, amelynek nagy részét a szabadosok alkották, jogot formált az állam a külső és belső ellenség elleni oltalom fejében, az egyház a hívenek nyújtott leki vigaszért, és a közvetlen földesur /aki lehetett egyházi, magán, vagy maga a király ispánján keresztül/ a földért, telekért, amelyet haszonélvezetül átengedett.²⁴⁹ Három helyről is zsákmányolták tehát ki a munkásosztályt a tőlük telhető módon és módszerekkel.

Am populí serviciales a megnevezése általában a szabadosok rétegének.²⁵⁰ A földesur ha rabszolgát fölmentette szolgálata nagy része alól, vagyis felszabadította, akkor szabados, libertus, libertinus vagy wchwg-ohog, uhug lett az neve. A fölsszabadított szabados kizsákmányoltság szempontjából egyáltalán nem, de egyébként sem sokban különbözött a rabszolgáktól. Egyéni tulajdonokkal birt, ugyanis a fölsszabadítást végző urak jóvoltából. Általában nem volt szokás a fölsszabadítottat telek, ház és marha nélkül hagyni,²⁵¹ hiszen enélkül nem is igen vágyott volna a rabszolga a fölsszabadítás után. Munkaerejére természetesen továbbra is igényt tartott. A fölsszabadulása után sem volt még birtokában szabad költözködés joga. Ebből egyenesen következik, hogy a szabadost újra fel kellett szabadítani, hogy teljes jogu szabad lehessen belőle. Ez valószínűleg csak a király szabadosával történt meg, aki lehetett várjobbágy, udvarnok, sőt gyakran

juthatott magasabb állásba, nagyobb földbirtokhoz, ami által régi osztályától elszakadva, az azzal szembenálló uralkodó osztályba került.

A szabadosok szabadsága tehát igen mérsékelt volt, továbbra is kötötte őket a földesuraiktól való perszonális függés.²⁵²

Ehhez a réteghez tartozónak lehet venni a honfoglalás után ittmaradt különböző szláv népeket, akik szabadságukért és földjük használatáért bizonyos hányadot fizettek a foglалó nemzetségeknek, illetve később a földbirtokosoknak. Ezek azonban már a XI. század vége felé beolvadtak a hasonló gazdasági helyzetben lévő szabad magyarok közé, akiknek megvolt a szabad költözködési joguk.²⁵³

A szabadosok tehát végeredményben nem sokban különböztek a szolgáktól. Gazdasági függetlenségük, tehát az igazi szabadságuk csak a legritkább esetben volt meg, szabad elköltöztési joguk csak úgy lehetett, ha újból felszabadították őket

A szabadosok rétegének felosztása teljesen elfogadható Erdélyi László felosztása szerint: -²⁵⁴

várjobbágyok /iobagiones castri, vagy ministri/
vitézek /milites/
udvarnokok és egyéb szolgálattevők /udvornici/
tárnokok vagy kamarások /tavernici/
őstermelők
iparosok.

A hivatal az, amely fölemelte nemcsak a közrendűt, de a fölsszabadított szolgát is eddigi társadalmi helyzetéből.²⁵⁵ Mind a király, mind pedig egyéb földesurak gyakran választották tisztjeiket szolgák közül, akiket erre a célra szabadítottak föl és jobbágyokká, miniszterekké tették meg őket.²⁵⁶ Ezek a várjobbágyok, tehát szabadosok és mind gazdasági, mind tár-

sadalmi értelemben függő helyzetben vannak.²⁵⁷ Mivel azonban tiszttek voltak, hasonló helyzetű szabados társaiknak parancsoltak, sőt néha mint ispánok velük igen gyakran rendelkeztek is. Így tehát sokszor saját osztályuk ellen, a másik osztály javára dolgoztak.

A XIII. század-eleji Várad Regestrum szerint a várjobbágyok a következő nevek alatt szerepelnek:²⁵⁸

ispán /comes/, a vár hadnagya /hodnugio, dux exercitus/, a vár négy-öt száznagya /centurio/,²⁵⁹ a várnagy /varnagio/, prefestus castris, maior, castris/, őrnagy /maior speculatorum/, börtönnagy /archipreco, maior precorum/, több tizedes /decurio/. Az ispánnál alacsonyabb rangú várjobbágyokat ministri névvel is jelölték.²⁶⁰ Ez a név különösen Szent László idejében használatos a vitéznél /miles/ magasabb, de az ispánnál alacsonyabb rangú szabados jelzésére.²⁶¹ A kisebb királyi ministerek a királybíróval /iudex regius/ voltak körülbelül egy rangban. A nagyobb ministerek, várnagy, hadnagy stb. már vagy a zsinati bíróságok, vagy az ispán elé mentek peres ügyekkel.²⁶²

Ez a várjobbágyi réteg nem kizárólag katonai hivatásuakból állott,²⁶³ minthogy a XI. - XII. századi magyar társadalomban nem is lehet ilyenekről beszélni. A lényeg a föld művelésén és a földművelők közigazgatásán volt. Az imperialista politika kifejlődésével egyre inkább militarizálódik ez az osztály is a milesekkel együtt.

Ebből a rétegből válik, a rendiség kifejlődésével a XIII. század vége felé a földbirtok-adományozásokból kifolyólag, a nemesi réteg egy csoportja.²⁶⁴

Azzal a megállapítással szemben, hogy a miles, vagyis várkatona, vitéz csak szabad magyar ember lehetett,²⁶⁵ inkább elfogadhatjuk azt a megállapítást, hogy ezek legtöbbször, mint a királyi vagyonhoz tartozó, ispántól, vagy ma-

gán seniortól függő, el nem idegeníthető, velük fegyveres vagy egyéb alárendelt szolgálatban álló szabados rétegbe tartoztak.²⁶⁷ Természetesen megkülönböztetjük a várjobbágyok alá tartozó szabados milest, aki rendszerint könnyű lovas szolgálatot teljesített, a szabad milestől, a későbbi hűbéres lovagtól. A szabados miles alárendeltje a földesurnak, míg a szabad miles, lovag maga is földesur, közép, vagy nagybirtokos. A szabados miles szökés esetén mindig visszakövetelhető. Rendszerint, mint várőr: civis, castrensis a várispánhoz, vagy mint lovas vitéz bármely földesurhoz le lehetett kötve fegyveres szolgálatra.²⁶⁸

Ezek közé települtek már Kálmán király korában is birtoknélküli szabadok és vendégek, akik hadi kötelezettséggel birtak. Ezek a királyi, egyházi és magánföldesurak földjére letelepült fegyveresek, akik elkeveredtek a szabadosokkal, vették fel együtt a várjobbágyokkal a XII. és XIII. század fordulóján a serviens nevet.²⁶⁹ Ebből a rétegből lett a XIII. századeleji társadalmi harcok következtében lassan a köznemesi rend.²⁷⁰

A vár- és határőröket /cives és custodes confiniorum/ a király áthelyezhette egyik ispánságból a másikba,²⁷¹ ami a hadsereg szervezésével van összefüggésben, és egyben igazolja a milesnek az urától való teljes függését.²⁷²

A civitas szó várat jelent, éppenugy mint ahogy a civis, vagy civilis várőrt, szabados milest. Csak később, a királyi városi autonómiák kiadása idején, a tájárjárás után válik a civitasból város, a civisből polgár.²⁷³

A civis, civilis, vagy castrensis szolgáltatásai a következők: ²⁷⁴

1./ vám /tributum/, vagy tized /decima/ a királyi erdők használatáért az ott fogott nyestekből és makkon hizlalt sertésekből.

2./ csekély vám az általuk művelt föld buza és zab terméséből.

3./ az ispánnak és tisztjeinek megvendégelése megszállásuk alkalmával.

4./ a vámok és ajándékok elszállítása és némi közmunka istálló építéshez és széna betakarításhoz. Háboru esetén természetesen mindezekhez járult a hadiszolgálat teljesítése. ²⁷⁵

Az udvarnok /udvornici/ nem fölérendelt név, hanem a királyi vagy főúri udvarokban szolgálatot teljesítő szabadosok neve. ²⁷⁶ A király udvarnokai tehát azok a szabadosok, akiket felszabadításuk után nem osztottak be várispánságokhoz, hanem az udvar szolgálatára voltak rendelve a nádor hatósága alá. ²⁷⁷ Egyik udvarnok a másiknak nem lehet alárendelve, egyik a másiknak conservusa. ²⁷⁸ Ehez a réteghez tartoztak a tárnokok, vagy kamarások /tavarnici/, asztalnokok /dapiferi/, pohárnokok /bucharii/, bakók /precones/ és egyéb udvari szolgálattevők, valamint iparosok is. ²⁷⁹

Az iparosok, kézművesek alatt még nem szabad a későbbi századok iparosait érteni. Ezek még nem csupán a szükségletek kielégítésére végzik munkájukat. Az iparágak művelőit a természet, és anyag iránti érdeklődésük hajtja el a földtől, valamint az udvari és katonai szolgálattól. ²⁸⁰ Kisérletező és művészi munkájukról beszélhetünk. ²⁸¹

Az őstermelő szabadosok helyzete csaknem azonos a hasonló foglalkozásu birtoknélküli szabadokéval. Sza-

badköltözködési joguk nem volt. Terheik a civisekével azonosok. Végeredményben ugyanis ~~ők~~ is a várszerkezethez tartoztak, ha a király földjén laktak. A magán-földesur birtokán lévők sorsa ugyanaz volt.

Már ebben a korban is a szántó-vető szabadosok és szabadok viselték a legnagyobb terheket,²⁸² bár a rabszolgánál bizonyos fokig jobb dolguk volt.²⁸³

A rabszolgák.

Már a nomád-pásztortársadalom korában, a magyarság levédiai hazájában ott találjuk a házi és ipari munkát végző, jobbára hadifogoly rabszolgákat. A Kárpát-medencében letelepedő magyarság igényeinek állandó emelkedésével még inkább szüksége volt azoknak a - főleg földművelő és ipari - munkáknak az alárendelt szolgálatban álló idegenek által való elvégzésére, amelyekhez ő nem értett, illetve amiket még nem tanult meg. E munkák elvégzésében támaszkodott főleg rabszolgáira.

A rabbá lett fogoly idegenek a nomád korban, de még a letelepülés utáni idők elején is szinte társadalmon kívül éltek. A fogolytartóknak, akik még ebben az időkből csaknem valamennyien egyenlő társadalmi helyzetben voltak, főcéljuk volt rabszolgáik munkaerejének legteljesebb kihasználása.

Ekkor azonban még kevés számú rabszolga volt, és ezért kezdett a magyarság kalandozó hadjáratai folyamán emberhódításba, és földjeit lassan sikerült neki az azt megművelőkkel benépesíteni. Talán éppen ez volt az oka annak, hogy a kalandozások befejezése után a X. század végefele már a földművelés igen előrehaladott állapotban van a századeleji viszonyokhoz hasonlítva. A földművelés megtanítására az idegenből hozott rabszolgák mellett, az itt talált szláv népek is a magyarság segítségére voltak, akik részben maguk is rabszolga sorsba süllyedtek, részben jogi helyzetük a szabadosokéval volt azonos. A letelepített külföldi rabszolgáknak köszönhető még az is, hogy a kereszténység igen gyorsan tért hodíthatott a pogány magyarság között. Bár kétségtelen, hogy a birtokos urak sem akadályozták tulságosan e tanok terjesztését.

A nemzetségi szervezet végleges felszámolásakor a rabszolga társadalmi helyzete tisztábban szemlélhető. Urának, a földesurnak személyes tulajdona. Egymás közötti viszonyukba az államahtalom nem igényelte a beleszólás jogát.²⁸⁹

A birtokos érdeke pedig az volt, hogy minél több rabszolgára tegyen szert, akiket teljes mértékben kihasználhatta földje megművelésének céljára. Ehhez a földhöz a rabszolga családja is hozzá volt láncolva haláláig.²⁹⁰ A föld megműveléséből következik, hogy a rabszolgák feladata volt az uri gazdaság: az udvar, curia ellátása terménnyel, állattal és munkával.²⁹¹ A szolgáltatások szerint találunk rabszolgák között házicseléseket, akik az ur háztartásában teljesítenek szolgálatot, földműveseket és pásztorokat. Utóbbiak önálló gazdálkodást folytattak annyiban, hogy a földesuruknak csak a termésük, illetve tenyésztésük felét, sőt kétharmadát kellett beszolgáltatniok.²⁹² Bár gazdasági kizsákmányoltságuk nagyban hasonlít a birtok nélküli szabadokéhoz és szabadosokéhoz, a helyzetük mégis súlyosabb azokénál. A függőségük a földesurral szemben teljesen perszonális. Igaz, hogy lehet magántulajdonukban állat, szerszám és egyéb használati cikk, de ezeket végeredményben csak arra használhatják fel, hogy földesuraikat minél jobban kiszolgálják. Termelő és földművelő eszközeinek a fejlődésével a földesur igényei is emelkedtek,²⁹³ tehát a rabszolga sorsa ezáltal a csekély hasznu magántulajdon által mit sem változott.

A rabszolga tehát ki volt szolgáltatva urának, de büntetésére nézve mégis a törvény az irányadó.²⁹⁴ A rabszolgának ez a teljes függése a földesurtól, tehát a szabadságnak a legteljesebb hiánya azt okozta, hogy uruk eladhatta őket. Rendszerint cserébe adják őket ipari és földművelési termékekért. Törvény tiltja azonban, hogy Magyarországon született

rabszolgát, még ha idegen származású is, külföldre eladjanak.²⁹⁵

Roppant alárendelt szerepüket még kihangsúlyozza az a törvénycikk is, amely kimondja, hogy rabszolga tanuskosását ura vagy asszonya ellen semmiféle bűnügyben sem lehet elfogadni.²⁹⁶

István azonban igen gyakran állított rabszolgát saját szolgálatába, akik udvarnokok, sőt gyakran ispánok is lettek. Főleg keresztény hadifoglyokból lett rabszolgákat látott szívesen, akik ilyen szolgálatban igen hamar ki tudták eszközölni felszabadításukat.²⁹⁷

A praefeudális korban a föld értékét a rajta lévő szolgák és állatok száma határozta meg.²⁹⁸ Ebből következik, hogy a rabszolga, akinek a munkaerejét mégis csak jobban ki tudta használni a földesur, igen nagy értéket képviselt. Ezt hozzávetőlegesen mutatja az a törvénycikk, amely kimondja, hogy a senior elveszett szolgájáért 90, lováért 12, ökréért 5 dénárt tartozott fizetni.²⁹⁹ A rabszolga, ha megkedveltette magát urával, az felszabadíthatta. Már István sem akadályozta ezt meg, sőt barátja a felszabadítás gondolatának.³⁰⁰ A felszabadítással a rabszolga anyagi függősége természetesen nem szűnt meg,³⁰¹ legfeljebb enyhébb szolgálatot teljesítettek, és nem adták el őket. A felszabadítás módját törvénycikk szabályozza.³⁰²

A rabszolgák felszabadítása kétségtelenül nyugati keresztény hatásra honosodik meg.³⁰³ Természetesen csak akkor válik állandóvá ez a gyakorlat, amikor gazdasági fejlődés elérte azt a fokot, hogy a földesuraknak a szabadításból semmiféle hátrányuk nem származott.

V.

Pillantás a társadalmi fejlődés további útjára, a rendiség
kialakulására.

Munkánk elején alapelveként leszögeztük a marxi tanítást: a társadalom története osztályharcok története. 304

Természetesen az általunk praefeudalizmusnak nevezett korban az osztályharc, mely különböző alakulásaival végig vonul a társadalom egész történetén, még nem bontalkozott ki teljes nyíltságában. Még az osztálykeretek sem határozottak. A történelem nem matematika, nem lehet kizárólagos érvényű szabályokkal, sémákkal dolgozni. Az osztály egyik főjellemvonása az, hogy tagjai azonos érdekek kapcsolják össze, és azonos ellentétek választják el a velük szembenállóktól. Ezt a jellemvonást megtaláljuk e kor még meglehetősen szervezetlen osztályaiban is. A két osztály: a birtokos és a gazdaságilag függő helyzetben lévő szembenáll egymással, az ellentétek nyilvánvalóak. Az osztályharc, valódi harc formájában csak néha lobban föl, különböző köntösökbe bujva. Eredménye nem lehet más, mint a dolgozó osztály veresége. A hatalom, az erő, a fegyver azok kezében van, akiknek vagyonuk van. A vagyon a föld.

A termelési viszonyok fejlődése tovább lendíti a történelem kerekét. A XIII. században a társadalomalakulás új képet mutat. Az osztályhatárokat élesebben lehet megrajzolni. Megjelenik a rendiség.

Szükségesnek látszik, hogy egy pillantást vessünk előre erre a rendi világra. A rendiség a feudalizmusnak, a hűbériségnek fejlett megnyilatkozása nem gyökértelen. Szoros összefüggésben áll a praefeudális társadalommal. Intézményei és társadalmi alkotásai abból nőttek ki.

Itt kell megemlítenünk, hogy a társadalomtörténetet a szociológiától nem lehet teljesen elválasztani. Amikor az egyén helyzetét nézzük az egyes osztályokban és egyszerre mind annak életébe belepillantunk, kicsit szociológusok is vagyunk. Így tudhatjuk megállapítani, hogy nincs éles

határokkal megrajzolva az osztályrend. A középkor emberének helyzete annyira egyéni, aminek következtében a társadalom képe roppant sokszínű.³⁰⁵ És kétségtelenül ez a sokszínűség is hozzájárul egyrészt a haladás ütemének meghatározásához, másrészt pedig az osztályharc eszközeinek a megválasztásához is.

Az a lassu átalakulás, amit a magyar társadalom képe a XI. és XII. században mutat, a XIII. század elején már meggyorsul. Megkezdődik a földbirtoknak abszolút tulajdonjogi kikerekítésére való törekvés.³⁰⁶ II. Endre szentföldi hadjárata alatt, a törvénytelen vagyonszerzés lehetősége miatt kezd kialakulni a nagybirtok.³⁰⁷ Egy újabb réteggel gyarapodik az uralkodó osztály: a serviensekkel. A serviensi és vagy familiárisi rétegben a szabados várjobbágyok és a XII. század végéig birtok nélküli szabadok olvadtak bele, akik a gazdag főurak vagy éppen a király védelmét keresték.³⁰⁸ E réteg tagjai részesülnek birtokadományozásokban II. Endre korában. De nemcsak a király, hanem a gazdagabb főurak is adományoznak földet.

Igy épül ki a hűbériség, miután már Európa többi részén két évszázada megvan.³⁰⁹ Főleg a serviensek azok, akik kiharcolják az Aranybullát, amelyben biztosított jogok alapján alakul ki a birtokos szabad társadalomnak egységes renddé tömörülése.³¹⁰ Az u.n. patrimoniális királyság, amely a fejlődést meghazudtolva idáig fenntartotta magát, és lehetetlenné tette, az uralkodó osztálynak egységes rendbe tömörülését, az Aranybullával végleg megszűnik.³¹¹ A közzolgáltatásoktól való mentesség elvi, majd gyakorlati kiváltsággá lett. Most már a kisebb birtoku serviensek is részesültek benne. Ez a kiváltság érdekközösségbe szorítja össze a földek birtokosait. Egységes rendet alkotnak az egységes szolgáltatásra kötelezett föld nélküliekkel szemben.³¹² Az egységesség érdekében békült ki

- valószínűleg nem tudatosan - a serviensek tömege a racionális tulajdonjogot hangoztató nagybirtokosokkal. És így, a nyugatihoz viszonyítva feltűnően nagy létszámu nemesség keletkezett. ³¹³

Az uralkodó osztály egységessé válását nyomon követte a jobbágyosztály megteremtődése. ³¹⁴ Természetesen ez nem történt az előbbivel egy időben, csak a XIII és XIV. század fordulóján. ³¹⁵ Ennek az osztálynak gerincét azok a birtok nélküli szabadok és szabadosok alkották, akik a nagy lehetőségek idején, a XIII. század első évtizedeiben nem jutottak be a serviensek közé. Ugyancsak ebbe az osztályba olvadtak bele a rabszolgák is.

A nemzetiségi politika ebben a században a tömörítést tűzte ki célul. A tömörült nemzetiségek egymás után kapják a különböző kiváltságokat, ³¹⁶ ami által ők is szervesen beleilleszkednek a rendi szervezetbe az uralkodó osztály oldalán.

A XIII. században jelennek meg, mint új települési lakóhely-formák a városok. Gyökerük a várszerkezeti félszabad népek, vagy szabadosok közösségeiben van, amelyeknek a birótartási joga és vásártartási kiváltsága képezte az alapot a városok ³¹⁷ kialakulásához. A várszerkezeti rendszer bomlásának megindulása jelenti a magyar város-fejlődés kezdetét. A tatárjárás koráig csak királyi várak ³¹⁸ vannak. Az ezekhez tartozó falvak szabad, szabados és rabszolga lakói között gyakran vannak hospesek is. Ezek kapják a városi kiváltságokat. ³¹⁹ Így tehát elmondhatjuk, hogy az alapított városok nagy része már alapításuk előtt is megvolt. A XIII. századi értelemben vett várossá alakulásnak indítója azonban a kereskedelmi és ipari élet felvirágzása volt. Elfogadható, bár nem lényeges

hogy igen sok nyugat-magyarországi városunk, amely római táborhelyre épült, nevük igazolása szerint még a kalandozások korából való német alapításuaknak tekinthetők.³²⁰ Még azt sem kell feltétlenül tagadnunk, hogy az itt talált szláv népek és a honfoglaló magyarság nem voltak városépítők.³²¹ Az azonban kétségtelen, már a fentebb elmondottakból is, hogy a várszerkezet fennállásáig külön városokról, tehát az ispán, vagy egyéb földesurak hatáskörén kívül álló ilyesféle alapításokról nem lehet szó. A várszerkezet felbomlása után a különböző privilégiumok adása következményeként, a társadalomfejlődés megnyilvánulásának egyik formájaként jelentek meg a városok.

A forrongás uralja a társadalmi fejlődést. Az új rend nem születik meg hirtelen. A rendi szervezet kifejelettségéről csak a XIV. században beszélhetünk,³²² ami magával hozza az osztályharc további kiéleződését.

- 60 -

FÜGGELÉK.

J e g y z e t e k.

1. Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. 30. o.
2. Váczy Péter: A magyarság a román és gót stílus korában.
Magyar művelődéstörténet I. k. 108. o.
3. Szabó István: A magyar parasztság története. 9. o.
4. Hegedűs Géza: Bevezetés a magyar társadalomtörténetbe. 8.o.
5. " " " " " " " 9.o.
6. Acsády Ignác: I. m. 43. o.
7. " " I. m. 13. o.
8. " " I. m. 32. o.
9. Szekfű Gyula: A magyarság és kisebbségei a középkorban.
Magyar Szemle 1935. július. 9. o.
10. Acsády Igánc: I. m. 34-35 o.
11. Hóman Bálint: A társadalmi osztályok Szent István államában.
Békefi emlékkönyv 62. o.
12. Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az
Árpád-korig. 153. o.
13. Deér József: A magyar törzsszövetség és patrimoniális ki-
rályság külpolitikája. 31.o.
14. " " " " " 32.o.
15. Acsády Ignác: I.m. 35. o.
16. Hóman Bálint: A társadalmi osztályok Szent István államában.
65. o.
17. " " " " " " " 66. o.
18. Váczy Péter: Társadalmunk az Árpádok és Anjouk korában.
Magyar műv.tört. 184. o.
19. Szabó István: A magyar parasztság története. 10. o.
20. Erdélyi László: A társadalmi osztályok Szent István államában.
Békefi emlékkönyv. 330. o.
21. Váczy Péter: A királyi serviensek és a patrimoniális király-
ság. 103. o.

22. Pleindell Ambrus: A magyar várostörténet I. fejezet. 6.o.
23. Hajnal István: A kis nemzetek történetírásainak munkaközös-
ségéről. 137. o.
24. " " " " " " "
25. Szabó István I. m. 9. o.
Acsády I. m. 14. o.
26. Váczy Péter: Die erste Epoche des ungarischen Königtums. 23.o.
27. Erdélyi László: A társadalmi osztályok ... 334. o.
28. Hegedüs Géza I. m. 11. o.
29. Váczy P. Die erste Epoche ... 23. o.
" " A magyarság a román és gót stílus korában 108. o.
30. " " Die erste Epoche 25. o.
31. Hegedüs Géza I. m. 12. o.
32. Balla Antal: Magyarország története 30. o.
33. Acsády I.m. 37. o.
34. Erdélyi László: Magyarország társadalma XI. századi törvényei-
ben. 89. o.
35. " " " " " " " " "
36. Acsády I. m. 44. o.
37. " " " 51. o.
38. " " " 61. o.
39. -----

II.

39. Acsády I. m. 44.
40. Hóáman Bálint: A társadalmi osztályok ... 71. o.
41. Váczy P.: A magyarság a román és gót stílus korában ~~54.~~110.o.
42. V " " : Die erste Epoche 54. o.
43. Balla Antal: II. m. 18.-o.
44. Serédi Justinian: Szent István törvényei a római joggal és az
egykoru kánonjoggal összehasonlítva.
Budapesti szemle 727. sz. 1938. június 268.o

45. adm. VIII. o.
46. Serédi J. I. m. 274. o.
47. " " " " 270. o.
48. Adm. VIII.
 St. I. praefatio.
49. Serédi J. I. m. 269. o.
50. " " " " 278. o.
51. Erdélyi L.: Magyarország társadalma... 132. o.
52. Acsády I. M. 36. o.
53. Kaindl: Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern.
 10-11. o.
54. Váczy P.: A magyarság a román és gót stilus korában
 93-94 o.
55. Legenda maior 15. c.
 Deér József: Pogány magyarság- keresztény magyarság 84. o.
 " " A szentistváni Intelmek kérdéséhez. *
 Századok 1942. 9-10 szám 437. o.
56. Serédi J. I. m. 27-273 o.
57. Adm. VI. és X. c.
58. Adm. X. /erre utal a Legenda maior XII. c.-ja is/.
59. Deér József: A szentistváni Intelmek ... 441. o.
 Adm. VI.
60. Deér J.: A szentistváni Intelmek ... 439.
61. Col. I. praefatio 12.
62. St. I. 6.
63. St. I. 6.
64. Erdélyi L.: Magyarország társadalma..20-21
65. Mályusz Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika.
 Századok 1939. 7-10 sz. 261. o.
66. Molnár Eri: I. m. 153. o.
67. " " " " 141. o. /utal Pilgrim püspök feljegyzéseire./

68. St. I. 1, 13.
69. Lad. I. 5, 7, 19,
70. Váczy P. Die erste Epoche ... 56.
71. Hóman B.: A társadalmi osztályok ... 68-69 o.
72. Deér József: A magyar törzsszövetség ... 99. o.
73. Acsády I. m. 63. o.
74. Bécsi Képes Krónika 45.
75. Deér J.: A magyar törzsszövetség ... 60. o.
76. " " " " 67-68. o.
77. " " " " 68. o.
- Bécsi Képes Krónika 50-51.
78. " " " " 60.
79. Deér J.: A magyar törzsszövetség ... 79. o.
80. " " " " " 80. o.
81. " " " " " 81-82. o.
82. " " " " " 88. o.
83. Balla A. I. m. 32. o.
84. Deér J.: A magyar törzsszövetség ... 105-106. o.
85. " " " " " 135. o.
86. Molnár E. I. m. 140. o.
87. Váczy P. Magyarország kereszténysége a honfoglalás korá-
ban. Szent István-émlékkönyv 1938. 253. o.
88. " " " " " " " 254-257. o.
89. Balla A. I. m. 20. o.
90. Váczy P.: Magyarország kereszténysége... 257. o.
91. Molnár Erik I. m. 141. o.
92. Kaindl I. m. 9. o.
93. Váczy Péter: Magyarország kereszténysége... 262-263. o.
94. " " A magyarság a román és gót stílus korában
102. o.
- Deér J.: A magyar törzsszövetség ... 46. o.

95. Molnár Erik I. m. 142. o.
96. Váczy P.: Die erste Epoche ... 64. o.
97. " " " " " 64. o.
98. Adm. Prológus. 22.
99. Serédi J. I. m. 275-278 o.
100. Erdélyi L.: Magyarország társadalma ... 89. o.
101. Váczy P.: Die erste Epoche... 60-62. o.
102. " " " " " 50. o.
103. " " " " " 52-53. o.
104. Lad. I. 15, 16.
Col. II. 13. /vásártartások/.
105. Erdélyi L.: Magyarország társadalma ... 111. o.
106. " " Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. 168. o.- 171. o.
x Hóman B.: A társadalmi osztályok ... 71. o.
107. Erdélyi L.: Árpádkori társadalomtörténetünk ... 168. o.
108. Erdélyi L.: Magyarország társadalma... 59. o.
109. " " " " 59. o.
110. Váczy P.: Die erste Epoche ... 59. o.
111. Acsády I. m. 43. o.
112. St. II. 18.
113. St. II. 1.
Lad. I. 7-8.
114. Schünemann, Konrad: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert. 104. o.
Lad. I. 17.
115. Erdélyi L.: Magyarország társadalma 33. o.
116. St. I. 2,3.
117. Hóman B.: A társadalmi osztályok ... 71. o.
118. Erdélyi L.: Magyarország társadalma ... 43. o.
119. Acsády I. m. 42. o.

120. Acsády I. m. 50.
121. Hóman Bálint - Szekfű Gyula: Magyar történet. I. kötet 389.o.
122. " " " " " " " " 389-390.o.
123. Hajnal István: A kis nemzetek ... 145. o.
124. Molnár Erik I. m. 134.
125. Hóman B.: A társadalmi osztályok ... 64. o.
126. Erdélyi L.: Árpádkori társadalomtörténetünk ... 92.o.
127. " " " " " " 92.o.
128. Mayer, Ernst: Der germanische Uradel. 219-221.
129. Hóman B.: A társadalmi osztályok ... 69. o.
130. " " " " " 69. o.
131. Acsády I. m. 45. o.
132. " " " 23. o.
133. Erdélyi L.: Magyarország társadalma...99. o.
134. St. I. 14.
135. Erdélyi L.: Magyarország társadalma... 89. o.
136. St. I. 6.
137. Váczy P.: A magyarság a román és gót stílus korában 118. o.
138. Lad. III. 12.
139. Váczy P. A magyarság a román és gót stílus korában. 118. o.
140. Erdélyi L. Magyarország társadalma ... 121, o.
141. " " " " 122. o.
142. " " " " 91. o.
143. Lad. II. 12.
144. Acsády I. m. 61.
145. Hajnal I.: A kis nemzetek ... 146.
146. Hóman B.: A társadalmi osztályok, 65-66. o.
147. Erdélyi L. Árpádkori társadalomtörténetünk ... 332. o.
148. " ".: A társadalmi osztályok ... 331. o.
149. " ".: Magyarország társadalma ... 59. o.
150. " ".: Árpádkori társadalomtörténetünk ... 168-171.o.
151. " ".: Magyarország társadalma ... 24. o.

152. Erdélyi L.: Magyarország társadalma... 22. o.
153. " " Árpádkori társadalomtörténetünk ... 91. o.
- XXX. Acsády I.m. 45. o.
154. Erdélyi L.: Árpádkori társadalomtörténetünk ... 99. o.
155. " " " " 94. o.
156. Hóman B.: A társadalmi osztályok ... 69-70. o.
Váczy P.: A magyarság a román és gót stílus korában 109.o.
157. Adm. IV. 333.
158. Adm. VII.
159. Serédi J. Im. 275. o.
160. Lad. II. 1, 12-13.
161. Erdélyi L.: Magyarország társadalma ... 99-100.
162. Molnár Erik: I. m. 130. o.
163. Erdélyi L.: Magyarország társadalma ... 63. o.
164. " " Árpádkori társadalomtörténetünk. 91. o.
165. " " A társadalmi osztályok. 340. o.
166. Váczy P.: Die erste Epoche ... 30. o.
167. Hóman Bálint: A magyar városok és a polgári osztály kezdetei. /Magyar középkor 1938./ 460. o.
168. Erdélyi L.: A társadalmi osztályok ... 348. o.
169. Hóman B.: A társadalmi osztályok ... 70. o.
170. Erdélyi L.: Magyarország társadalma ... ~~172xxx~~ 63-64 o.
171. " " " " 68. o.
172. " " " " 59-60. o.
173. " " " " 62. o.
174. Hóman B.: A magyar városok ... 460. o.
175. Erdélyi L.: A társadalmi osztályok ... 340. o.
176. " " Árpádkori társadalomtörténetünk ... 168-171 o.
Váczy Péter: A királyi szerviensek ... 102. o.
177. " " " " " 87. o.
178. " " " " " 67-69. o.
179. St. I. 22. /"Nemo comitum vel militum ... liberam personem
servituti subdere audeat"/

180. Erdélyi L.: Magyarország társadalma ... 64. o.
181. Váczy Péter: Die erste Epöche ... 32.o.
182. Erdélyi L.: Társadalmi osztályok ... 339. o.
~~183.~~
-

III.

183. Adm. VI.
184. Molnár Erik I. m. 144-145. o.
185. Szekfü Gyula: A magyarság és kisebbségei a középkorban.
Magyar Szemle 1935. július. 10. o.
186. Adm. VI.
187. Deér József: A szentistváni Intelmek ... 449. o.
188. Mályusz Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika.
267-272. o.
189. Serédi J. I. m. 273. o.
190. Mályusz E.: A középkori magyar ... 269. o.
191. Szekfü Gyula: Még egyszer középkori kisebbségeinkről.
Magyar Szemle 1940. szeptember. 172. o.
192. " " " " " " 176-178. o.
193. Mályusz Elemér: Az egynyelvű ország. Századok 1940. 4-6 sz.
117. o.
194. Szekfü Gyula: Népek egymás közt a középkorban. Magyar Szem-
le 1941. október. 230. o.
195. Molnár Erik I. m. 147. o.
196. Legenda maior 15. c.
Adm. VI.
Schünemann: Die Deutschen in Ungarn ... 56. o.
197. Deér József: A magyar törzsszövetség ... 97.
Váczy Péter: A magyarság a román és gót stílus korában 94.o.
198. Molnár Erik I. m. 147. o.
199. Deér J.: A magyar törzsszövetség ... 118. o.
200. Kaindl I. m. 13. o.

201. Acsády I. m. 69. o.
202. Kaindl I. m. 15. o.
203. Acsády I. m. 61. o.
204. Zimmermann-Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen
in Siebenbürgen. 2-4 o.
205. Acsády I. m. 70. 206. o.
206. Szekfű Gy.: Népek egymás közt ... 232. o.
207. Erdélyi L.: Árpád-kori társadalomtörténetünk... 168-171. o.
208. Erdélyi L.: A társadalmi osztályok ... 350. o.
209. Még Schönemann is így nyilatkozik. Die Deutschen in Ungarn...
59. o.
210. Váczy Péter: A királyi serviensek... 210. o.
211. Col. I. 35.
212. Hóman B.: A magyar városok ... 455. o.
213. Erdélyi L.: Árpád-kori társadalomtörténetünk 140. o.
214. Hóman B.: A társadalmi osztályok 214 276. o.
215. Váczy P.: A királyi serviensek ... 56. o.
216. Erdélyi L.: A társadalmi osztályok ... 350. o.
Hasonló módon nyilatkozik Schönemann is. Die Deutschen in
Ungarn ... 58. o.
217. Eckert., Kurt: Die deutschen Siedlungen in der Slovakei,
Karpathenland. 5. o.
218. Lad. I. 16. II. 15, 16.
219. Schönemann: Die Deutschen in Ungarn ... 107. o.
220. Zimmermann-Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen...
9-10 o.
Pleidell A.: I. m. 42.10. o.
221. " " " " 49. o.
222. Szekfű Gyula: A magyarság és kisebbségei ... 10. o.
223. " " " " " " 10. o.
224. Hóman B.: A magyar városok ... 486. o.

225. Hóman B.: A társadalmi osztályok ... 64. o.
226. Acsády I. m. 18. o.
227. Schünemann: Die Deutschen in Ungarn ... 61. o. Helyesen
magyarázza.
228. St. I. 15, 17, 27, 35.
229. Col. I. 19,
230. Lad. I. 19, 25
II. 5.
231. Lad. III. 1.
232. St. I. 27.
Lad. II. 25.
233. Lad. III. 22.
234. Acsády I. m. 16.
235. Erdélyi L.: Magyarország társadalma ... 69. o.
236. " " A társadalmi osztályok ... 335. o.
237. Acsády I. m. 21. o.
238. " " " 22. o.
239. " " " 57. o.
240. " " " 71. o.
241. " " " 67. o.
242. Hóman B.: Társadalmi osztályok ... 75. o.
243. Molnár Erik: I. m. 137. o.
244. " " " " 138. o.
245. Lad. II. 11.
246. St. I. 29.
247. Szabó I.I. m. 11. o.
248. " " " " 9.o.
249. Acsády I. m. 43. o.
250. Erdélyi L.: A társadalmi osztályok ... 351. o.
251. " " " " " 100. o.
252. Hóman B.: A társadalmi osztályok ... 78. o.
253. " " " " " 265. o.

254. Erdélyi L.: Árpádkori társadalomtörténetünk ... 168-171. o.
 255. Váczy P.: A magyarság a román és gót stílus korában. 108. o.
 256. Erdélyi L.: A társadalmi osztályok ... 344. o.
 257. Váradi regestrum 253. n.
 258. " " 96, 212, 364.
 259. Lad. III. 1.
 260. Lad. III. 1.
 261. Lad. III. 21.
 262. Erdélyi L.: Magyarország társadalma... 66-67. o.
 263. Deér J.: Az magyar törzsszövetség ... 113. o.
 264. Erdélyi L.: Árpádkori társadalomtörténetünk ... 98. o.
 265. " " A társadalmi osztályok ... 344. o.
 266. Hómann B.: A társadalmi osztályok ... 73-74. o.
 267. Erdélyi L.: Árpádkori társadalomtörténetünk ... 114. o.
 268. " " Magyarország társadalma ... 347. o.
 269. Erdélyi L.: Servienek és familiárisok. Történeti Szemle, 1913. 269. o.
 270. " " : Árpádkori társadalomtörténetünk ... 164. o.
 271. Col. 38.
 272. Ezzel ellentétben Schünemann tagadja a teljes függést.
Die Deutschen in Ungarn ... 59-60.
 273. Erdélyi L.: Árpádkori társadalomtörténetünk. 69. o.
 274. " " " " 127. o.
 275. " " Magyarország társadalma ... 75. o.
 276. " " A társadalmi osztályok ... 253. o.
 277. " " Magyarország társadalma ... 59. o.
 278. Váradi regestrum 100, 103.
 279. Hóman B.: A társadalmi osztályok .. 69.
 280. Hajnal I.: A kis nemzetek ... 134. o.
 281. Erdélyi L.: Árpádházi társadalomtörténetünk ... 168-171. o.
- /Mintegy husz iparágat sorol fel./

282. Acsády I.m. 59. o.
283. " " " 30-31. o.
Hóman B.: A társadalmi osztályok ... 64. o.
284. " " " " " 62. o.
285. " " " " " 61. o.
286. Szabó I. I. m. 10. o.
287. Acsády I. m. 33. o.
288. " " " 34. o.
289. " " " 15. o.
290. " " " 15. o.
291. Hóman B.: A társadalmi osztályok ... 78. o.
292. " " " " " 77. o.
293. " " " " " 61-62. o.
294. Lad. II. 10.
295. Col. I. 77.
296. St. I. 20.
297. Acsády I. m. 48.
298. Erdélyi L.: Magyarország társadalma ... 92. o.
299. Lad. III. 20.
300. Adm. IV.
301. Szekfű Gyula: Serviensek és familiárisok 23. o.
302. St. I. 18.
II. 5.
303. Serédi J. I. m. 279.
-

V.

304. Marx-Engels: Kommunista kiáltvány 11. o.
305. Hajnal I.: Történelem és szociológia. Századok 1939. 4-6
szám. 150. o.
306. " " A kis nemzetek ... 145. o.

307. Váczy P.: A magyarság a román és gót stílus korában. 140. o.
308. Hóman B.: Servinsek és familiárisok./Magyar középkor./491.o.
309. Váczy P.: A királyi serviensek ... 102-106. o.
310. " " : Társadalmunk az Árpádok és Anjouk korában. 183.o.
311. Hajnal I.: A kis nemzetek ... 146. o.
312. " " " " " 146. o.
313. " " " " " 146. o.
314. Szabó I. I. m. 9. o.
315. Hóman B.: A társadalmi osztályok ... 79-80. o.
316. Mátyusz Elemér: Az egynyelvű ország. 129. o.
317. Hóman B.: A magyar városok ... 460. o.
Pleidell A. I. m. 47. o.
318. Erdélyi L.: A társadalmi osztályok ... 337. o.
319. Pleidell A. I. m. ~~319xxx~~. 15.o.
320. Kaindl I. m. 7-8 o.
321. Schünemann: Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa.
~~321xxxx~~ 17.o.
322. Acsády I.m. 7 o.

F O R R Á S O K.

Mathias Florianus: Historiae Hungaricae fontes domestici.
Volumina I-II.

Kandra Kabos: Váradí regestrum.

Závodszky Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904.*

* A jegyzetben az Intelmek fejezeteit Adm. jelzéssel és a caputokat római számmal, István törvényeit St.-vel, Lászlóéit Lad.-dal, Kálmánéit pedig Col.-lal jelöltem. A törvénykönyvek számának jelzésére római számot, a törvénycikk jelzésére pedig arab számot használtam.

I R O D A L O M.

Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története.

Balla Antal: Magyarország története.

Deér József: A magyar törzsszövetség és a patrimoniális királyság külpolitikája.

Deér József: Pogány magyarság-keresztény magyarság. 1938.

Deér József: A szentistváni Intelmek kérdéséhez.

Századok. 1942. 9-10. szám.

Eckert, Kurt: Die deutschen Siedlungen in der Slowakei, Karpathenland.

Erdélyi László: Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben.

Erdélyi László: Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. 1915.

Erdélyi László: A társadalmi osztályok Szent István államában és a Békefi emlékkönyv. Történeti Szemle 1913. 3. szám.

Erdélyi László: Serviansek és familiárisok /Szekfü könyvének ismertetése/. Történeti Szemle 1913. 3. szám.

Hajnal István: Történelem és szociológia. Századok. 1939. 1-3. és 4-6 szám.

Hajnal István: A kis nemzetek történetírásainak munkaközösségéről. Századok, 1942. 1-3 és 4-6 szám.

Hegedüs Géza: Bevezetés a magyar társadalomtörténetbe.

Hóman Bálint: A társadalmi osztályok Szent István államában. Békefi emlékkönyv 1912.

Hóman Bálint: A magyar városok és a polgári osztály kezdetei. Magyar középkor. 1938.

Hóman Bálint: Serviansek és familiárisok. Magyar középkor, 1938.

- Hóman Bálint - Szekfű Gyula: Magyar történet. I. kötet.
Kaindl, R. F.: Geschichte der Deutschen in den Karpathen-
ländern. 1907. II. kötet.
Marx - Engels: Kommunista Kiáltvány.
Mayer, Ernst: Der germanische Uradel.
Mályusz Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika.
Századok, 1939. 7-10 szám.
Mályusz Elemér: Egynyelvű ország. Századok, 1940. 4-6 szám.
Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az
Árpád-korig. 1945.
Fleidell Ambrus: A magyar várostörténet első fejezete.
Schünemann, Konrad: Die Deutschen in Ungarn bis zum XII. Jahr-
hundert. 1923.
Schünemann, Konrad: Die Entstehung des Städtewesens in Südost-
europa.
Serédi Jusztinián: Szent István törvényei a római joggal és az
egykoru kánonjoggal összehasonlítva. Buda-
pesti Szemle 727. szám. 1938. június.
Szabó István: A magyar parasztság története.
Szekfű Gyula: Serviansek és familiárisok. 1912.
Szekfű Gyula: A magyarság és kisebbségei a középkorban. Magyar
Szemle 1935. július.
Szekfű Gyula: Hígegyeszer középkori kisebbségeinkről. 1940.
Magyar Szemle. 1940. szeptember.
Szekfű Gyula: Népek egymás közt a középkorban. 1941. október.
Magyar Szemle.
Váczy Péter: A magyarság a román és gót stílus korában.
Magyar Művelődéstörténet. I. kötet.
Váczy Péter: Die erste Epoche des ungarischen Königtums.
Váczy Péter: Társadalmunk az Árpádok és Anjouk korában.
Magyar Művelődéstörténet. I. kötet.

Váczy Péter: A királyi serviensek és a patrimoniális királyság.

Váczy Péter: Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában.

Szent István emlékkönyv. 1938.

Zimmermann - Wenner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen
in Siebenbürgen. 1892.

T A R T A L O M:

Bevezetés.	4 o.
I. Áttekintés a XI. és XII. század társadalmáról	5 o.
II. Az uralkodó osztály.	
A király.	14 o.
Az egyház.	21 o.
A föld világi birtokosai.	26 o.
III. A vendégek. /hospites/	34 o.
IV. A gazdaságilag és társadalmilag függő helyzet- ben lévő osztály.	
Birtok nélküli szabadok	43 o.
A szabadosok	46 o.
A rabszolgák	52 o.
V. Pillantás a társadalmi fejlődés további útjára, a rendiség kialakulására.	55 o.
Függelék	
Jegyzetek	61 o.
Források	74 o.
Irodalom	75 o.

